

Kulthus och deras hallar

Ett arbete om förhållandet dem emellan

Kalmar, 15/12-2011
Arkeologi III/2AE30E, 30hp
Institutionen för kulturvetenskaper
Handledare: Anders Högberg
Examinator: Joakim Goldhahn
Angelica Larsson

Sammanfattning

I den här uppsatsen har jag undersökt förhållandet mellan kulthus och hallar med hjälp av tolkningar från fyra olika arkeologer, Eva Skyllberg, Lars Lundqvist, Lars Larsson och Bengt Söderberg. Dessa fyra har varit med och grävt ut de platserna som jag har valt att undersöka närmare. De är Lunda i Södermanland, Slöinge i Halland, Uppåkra i västra Skåne och Järrestad i sydöstra Skåne. Då kulthus och hallar förekommer under yngre järnåldern så är det inom den här tidsperioden som jag har rört mig inom.

För att ge en förståelse för vad som kan ligga bakom teorier om kulthus och hallar börjar jag med att gå igenom hur kulthus och hallar kan definieras, varav jag därefter går igenom vad forskare använder för källor när de forskar om ritualer bl.a. belyser jag litterära källor och arkeologiskt material.

Eva Skyllberg har tolkat Lunda som en betydelsefull plats i bygden där religiös kult har haft en central roll. När hon gör den här tolkningen så tittar hon på den närliggande lunden och fynden som har hittats där som tyder på att den har varit en helig plats. Detta kan tyda på att gården har etablerats där som ett sätt att försöka kontrollera kulturen i lunden samtidigt som ett kulthus har byggts i anslutning till hallen för att inrätta en ny plats för kultutövningen. Hon använder sig också av de fynd som har hittats i eller i samband med kulthuset och hallen, bl.a. de tre figurinerna som har tolkats som avbildningar av fruktbarhetsguden Frö som kan tyda på att kultaktiviteter har pågått i anslutning till byggnaderna. Skyllberg sammanfattar sin teori med att slå fast att det går att se Lunda som ett residens för en lokal stormannafamilj som berättigade sin ställning genom Lundas ställning som kultplats. Samtidigt går det att se att storgården även hade funktionen som samlingsplats för många människor vid kultfester och gästbud.

Lars Lundqvists tolkning av Slöinge boplats är att bosättningen var ett viktigt religiöst och politiskt centrum under järnåldern där en härskarfamilj har bott med bl.a. sina tjänare. På grund av lokaliseringen i landskapet kan man slå fast att de som bodde där innehade både politisk och ekonomisk makt i det omgärdande området.

Lars Larsson tolkar Uppåkra boplats som en unik centralplats som skiljer sig från andra centralplatser både i Sverige och i Danmark. Fynden och anläggningarna som har hittats tyder på att platsen har varit centrum för politiska, religiösa och ekonomiska aktiviteter, men trots det verkar det som om den bara har varit säte för en aristokrati av hög rang under en relativt kort period av boplatsens levnadstid. Larsson anser att det nästan går att se Uppåkraboplats som en typ av stadsbildning istället för en vanlig boplats.

Söderberg har tolkat Järrestad som en lokal maktstruktur där arkitekturen syftade till att framhäva platsens officiella "status", men att de med hög status sällan besökte den utan kontrollerades av någon form av representation. Han anser att hallen främst har använts vid tillfällen då gäster kom till platsen eller när liknade händelser inträffade. Han skriver att hallens arkitektur syftade till att manifesteras härskarens genealogi och roll som kultplatsens beskyddare. Han anser att detta åstadkoms genom att högsätet, som man har hittat tecken på inne i hallen, visades i den palissad som på ett

karakteristiskt sätt band samman och avgränsade de olika delarna i komplexet, hallen, innegården och det lilla huset.

Under kapitel 5 tittar jag närmare på de olika boplatserna som jag har valt. Jag går igenom hur de ligger i landskapet, hur kulhusen och hallarna står i förhållande till varandra och till resten av bosättningen, och vilka fynd som förekommer i och vid kulhusen och hallarna. Även en del av fynden från övriga delar av boplatserna tas upp i det här kapitlet.

När jag har gått igenom alla platserna presenterar jag resultatet av analysen och diskutera kring tolkningarna och analysen innan jag lägger fram mina slutsatser. En sammanfattning av mina slutsatser är att trots att aktiviteterna som var kopplade till kulhusen och hallarna var olika så tycks de ändå ha tillhört samma typ av betydelse för människorna. Jag har även kommit fram till att hantverk hade en viktig roll i den kulturella världen under yngre järnåldern.

Kulthus och deras hallar – Ett arbete om förhållandet dem emellan. Cult houses and their halls - A work on the relationship between them

Abstrakt

This is a work about the relationship between cult houses and halls. In my essay I will go through four different places where cult houses and halls both exist. I will look at the findings and the landscapes where the settlements are located in. The places I have chosen are Lunda in Södermanland, Slöinge in Halland, Uppåkra in western Skåne and Järrestad in southeast Skåne. Because of that the cult houses and halls are occurring during the late Iron Age, it is during this time period that I will work in. As a ground when I look at this, I'll use interpretations from four archaeologists who have been through and dug out the places that I have chosen.

Keywords: Cult house, hall, late Iron Age, cult, settlements, religion

Förord

Jag har alltid varit mycket intresserad av religion och religiösa yttringar så när jag skulle välja ämne till min C-uppsats så bestämde jag mig för att skriva om kulthus och hallar, som jag hade stött på under min B-uppsats om guldgubbar. Jag blev intresserad och ville veta mer. Jag var nyfiken på om det fanns något förhållande mellan dessa två och därför fick det bli min inriktning. Trots att arbetet har varit intressant så har det också varit svårt och jag har ibland undrat om jag är på rätt spår men nu när jag är färdig så jag ändå nöjd.

Jag vill tacka Bengt Söderberg som tog sig tid till att ge mig information om Uppåkras hall som just nu håller på att grävas ut. Jag vill också tacka min handledare Anders Högberg för all hans hjälp och tålamod.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Bakgrund.....	2
1.2 Syfte.....	4
1.3 Frågeställningar.....	4
1.4 Avgränsning.....	4
2. Teori.....	6
2.1 Centrala begrepp.....	6
2.2 Teoretisk diskussion.....	7
3. Tidigare forskning.....	10
4. Metod.....	14
4.1 Kvalitativ metod.....	14
4.2 Urval.....	15
4.3 Källkritik.....	15
5. Kulthus och hallar i Sverige.....	16
5.1 Lunda - En storgård under yngre järnåldern.....	16
5.2 Slöinge – Guldgubbarnas hallar.....	22
5.3 Uppåkra – Ett centrum i förhistorien.....	27
5.4 Järrestad – Från vendeltid till vikingatid.....	29
6. Analys och resultat.....	33
7. Diskussion och tolkning.....	36
8. Slutsatser.....	39
9. Referenser.....	41

1. Inledning

Adam av Bremen beskriver omkring år 1075 i sin bok *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* ett tempel som var prytt med guld och där bilder av de tre gudarna Thor, Wodan och Fricco dyrkades. Templet som han beskriver kallas Uppsala. Detta är första gången som en förkristen kultbyggnad i Skandinavien nämns i skrift, och texten har länge blivit diskuterad av både arkeologer och religionshistoriker (Kaliff 2006, s. 131). En annan förhistorisk person som också skriver om de kulturella förhållandena i de germanska områdena är Tacitus som tvärtom Adam av Bremen skriver i sin bok *Germania* att germanerna dyrkade sina gudar ute i naturen och att de inte hade några tempel (Kaliff 2006, s. 130).

Kring dessa två har många diskussioner förekommit av arkeologer och religionshistoriker om det verkligen fanns tempel, eller som vi kallar dem kulthus, i norra Europa. Det går att rikta kritik mot båda texterna som gör att det som är skrivet kan ifrågasättas. I Tacitus fall så handlar det om att kultbyggnader kan ha definierats annorlunda av romarna och att det är därför Tacitus skriver att det inte finns tempel bland germanierna. En annan sak kan ha varit att det kan ha funnits variationer mellan olika germanska folkslag, som Tacitus inte ansåg relevant att ta med. Kritik av Adam av Bremen är annorlunda, där handlar det om beskrivningen av templet ska anses vara trovärdig eller inte. Adam såg nämligen aldrig templet själv utan fick information om det från flera autentiska vittnen, bl.a. från den danske kungen Sven Estridsson som vid flera gånger hade besökt Sverige. Därför är det svårt att veta textens källvärde. Magnus Alkarp skriver i boken "Det gamla Uppsala" att det inte finns något i det arkeologiskt material som talar emot Adams beskrivning av kulten i Uppsala, utan att problemen är detaljerna av templet och andra kultföreteelser i dess omgivning, bl.a. det evigt gröna trädet som av forskare har förpassats till myten och har en del likheter med den fornnordiska dikningen. Det finns även andra likheter med de fornnordiska dikterna. Den förgyllda hallen, det evigt gröna trädet och källan vid dess fot är detaljer som förekommer i *Völuspá*, *Grimnismál*, *Fjölsvinsmál* och *Gylfaginning*, i vissa fall är de nästan ordagrant återgivna av Adam. Forskare som Harald Wideen, Olaf Olsen och Wilhelm Holmqvist anser att Adams beskrivning av Uppsalatemplet skulle kunna härledas från Gamla testamentets beskrivning av Salomos tempel. På grund av att Adam av Bremens text betraktas bygga på vittnesmål anser Alkarp att beskrivningen av Uppsala bör behandlas som just vittnesmål. Han skriver att arkeologiskt sett finns det inga problem med Adam av Bremens skildring av Uppsala. Det är fullt möjligt att Uppsala var precis som Adam skriver att den var (Kaliff 2006, s. 130-131; Alkarp 2009, s. 418-423).

I diskussionerna som har pågått har överlag religionshistorikerna varit positiva till Adams beskrivning medan många arkeologer har varit mer kritiska, mycket på grund av att man inte hittade tecken på att det hade funnits kultbyggnader i Skandinavien, så som tempel eller kulthus, i det arkeologiska materialet förrän under 1990-talet då flera intressanta byggnader kom fram i ljuset. Några av de platserna där dessa byggnader påträffades är Slöinge, Borg och Järrestad i Sverige och Tissø, Lejre och Gudme i Danmark för att nämna några. Under det efterföljande årtiondet skulle flera mindre byggnader från järnåldern hittas och en ny fornlämningskategori skapades som fick de flesta som hade varit kritiska till förekomsten av kulthus i Skandinavien att omvärdera sin ståndpunkt. Det mest kända kulthuset är det i Uppåkra som hittades 2001 och som får en att tänka på Adam av Bremens beskrivning av Uppsala templet då flera guldfynd hittades inne i kulthuset. Något som har blivit upptäckt när undersökningar av platser där kulthus förekommer är att de är ofta byggda i närheten av byggnader som har betecknats som hallar (Kaliff 2006, s. 134-137).

Det är förhållandet mellan dessa två byggnader som jag ska undersöka i min uppsats, och till min hjälp kommer jag att använda mig av den omgärdande bebyggelsen och landskapet, och fynden som har hittats inom eller i samband med kulthusen och hallarna. Jag har valt fyra platser i Sverige som skiljer sig i deras varianter av kulthus och hallar, dessa är Lunda, Slöinge, Uppåkra och Järrestad. Jag kommer att benämna byggnaderna som kulthus och hallar men då Slöinge inte har ett kulthus i samma bemärkelse som de andra så kommer jag att benämna de byggnaderna som hallar. Men innan jag börjar gå igenom de olika platserna kommer jag att redovisa fyra olika teorier och tolkningar från de arkeologerna som var med och grävde ut platserna som jag har valt, detta kommer jag sen att använda som utgångspunkt när jag gör mina egna tolkningar utifrån materialet som kommer att presenteras. I min teoridel kommer jag att gå igenom vad som definierar ett kulthus respektive en hall, och jag kommer även att prata om ritualer under förkristen tid, bl.a. om vad forskarna använder och tittar på när de forskar om ritualer.

Så fanns det något förhållande mellan kulthus och hallar? Var germanernas kultyttrande mer komplexa än vad romarna trodde? Det är detta jag ska undersöka i det här arbetet.

1.1 Bakgrund

De kulthus och hallar som jag har valt användes under yngre järnåldern (400-1050 e.kr.), som går att dela in i tre olika perioder, folkvandringstid (400-550 e.kr.), vendeltid (550-800 e.kr.) och vikingatid (800-1050 e.kr.). Det är tre perioder då det är mycket som förändras i Skandinavien och Europa.

Efter flera försök att hålla ihop Romarriket av flera kejsare under ca 70år delades riket år 395 e.kr. efter att kejsare Theodosius I, som var den sista att regera i ett enat Romarrike, hade dött. Riket delades då upp i Östrom och Västom. Omkring år 370 e.kr. trängde hunnerna över floden Don i öster och härjade från dess i Europa till Attilas död år 453. De var en av anledningarna till att många folkgrupper förflyttade sig över Europa under den här tiden (Bjöl, Torbacke, Hjortsø 1999, s. 286-292). Under folkvandringstiden etableras Frankerriket och blir ett av de ledande områdena i Europa. Folkvandringstiden är en tid av krig mellan folkstammar och människor börjar förflytta sig över landområdena mycket för att undvika krig. I nordan uttrycks förändringarna i att centralplatser växer fram främst i Östergötland, Mälardalen, Öland, Gotland, södra Norge och Danmark. Centralplatserna utmärker sig med olikartat gravskick, i keramiken och även i fyndmaterialets sammansättning i allmänhet. Rika gravar med guldföremål är också något som utmärker folkvandringstiden i nordan (Burenhult 1999, s. 287-291). En annan framträdande förändring är att rituella deponeringar ute i naturen minskar och istället flyttas till boplatserna, där byggnader som hallar och kulthus har börjat att växa fram (Nilsson 2003, s. 288).

Under vendeltiden framträder Helgö i Mälardalen som en centralplats med internationella kontakter från kontinenten (Burenhult 1999, s. 320). Människorna börjar använda befästa hantverksgårdar, som är ungefär som en typ av fornborg, och i det arkeologiska materialet finns det gott om guldföremål, djurornamentik och det har gått att se att hästar nu gravläggs. Det typiska för den här perioden är gravarna, som är t.ex. rika båtgravarfält och högar, som de i Uppsala (Burenhult 1999, s. 301). En annan centralplats är Uppåkra som har sin storhetstid under vendel- och vikingatid, detta syns i det fyndrika materialet från de perioderna. Det är även under vendeltiden som de första kolonierna i öster bildas (Burenhult 1999, s. 322-323).

Det är under vikingatiden som nordborna börjar sprida sig i världen, och kolonier skapas på Island, Grönland och Vinland, som är dagens Nordamerika. Vikingar plundrade de brittiska öarna och Frankerriket, som båda var politiskt splittrade och hade inre stridigheter som försvårade möjligheten till att göra ett enat motstånd mot nordmännen. Vikingarna förde med sig föremål och idéer hem, men det var bara en liten del av befolkningen i nordnorden som var vikingar, de flesta var bönder som odlade sin mark som de hade gjort i generationer och hade väldigt lite kontakt med den större världen omkring. Det var mest boplatser med gynnsamma hamnförhållanden och där handel pågick som hade kontakter med resten av Europa, om man bortser från vikingarna förstås. Runt år 750 flyttas Helgös internationella handelskontakter till Birka (Burenhult 1999, s. 346-348, 359). Under vikingatiden börjar kulthusen försvinna och i vissa fall får hallarna en mer multifunktionell roll.

Förutom att titta på det arkeologiska materialet för att se kulthus och hallar under järnåldern så går det också att använda sig av språkvetenskap. Det finns flera begrepp som har tolkats till att vara benämningar på kultbyggnader. De flesta av dessa kommer från de isländska sagorna, som trots att de skrevs ner först på 1200- och 1300-talet ändå har ett visst värde när förkristna förhållandena ska studeras. Det fornnordiska begreppet *hof* eller *hov* syftade ursprungligen på en naturlig höjd, men fick senare betydelsen stormannagård, gudahus eller helig byggnad. Det har diskuterats om begreppet även har använt på multifunktionella hallar, t.ex. som hallarna i Slöinge i Halland och Lejre på Själland. I de isländska kunga- och familjesagorna verkar dock *hof* vara en specifik kultbyggnad där offerceremonier utfördes. Östnordiska ortnamn tycks indikera samma sak. Ett annat begrepp som är intressant i sammanhanget är det samgermanska ordet *alh* som har tolkats som helgedom och tempel. I och med att det finns belägg för att multifunktionella hallar fanns under järnåldern i det arkeologiska materialet så borde det ha funnits ett begrepp som avsåg dessa. Men om det är *hof* eller *alh* som syftar på de hallarna är svårt att uttala sig om i dagsläget. Kanske fanns det ett begrepp som ännu inte har avslöjats för forskarna (Kaliff 2006, s. 132-133).

Avslutningsvis vill jag ta upp begreppet *horgr* eller *harg* som också är ett gammalt samgermanskt ord för helgedom, men det kan även mer allmänt syfta på en stenhög. Det har diskuterats vilken typ av helgedom en harg är, och det har föreslagits att det var en naturhelgedom i äldre tider som efterhand utvecklades till en byggnad. Det har också föreslagits att den här utvecklingen ledde till en skandinavisk tempelarkitektur som avspeglas i stavkyrkorna. Det är intressant att det finns vissa likheter mellan Uppåkras kulthus och de norska stavkyrkorna (Kaliff 2006, s. 132-133).

Som ni märker finns det flera begrepp som kan syfta på kultbyggnader, men antagligen har de tre begreppen använts på olika varianter av det som vi idag kallar kulthus och hallar.

1.2 Syfte

Med den här uppsatsen vill jag undersöka förhållandet mellan kulthus och hallar för att få en insyn i vilka roller som dessa typer av byggnader kan ha haft i människors kulturella värld under yngre järnåldern (400-1050 e.kr.), och om dessa roller hade ett samspel eller om byggnaderna användes var för sig. För att göra detta ska jag använda mig av andra arkeologers tolkningar och teorier om de platserna som jag har valt att behandla i arbetet.

Till min hjälp när jag undersöker detta ska jag använda mig av fyra olika platser där kulthus och hallar förekommer i olika sammanhang. Jag kommer att titta på fyndmaterialet och det omgivande landskapet för att få en överblick över deras användning och betydelse. Framför allt kommer tre kategorier av fynd stå i centrum, kult-, status- och hantverksföremål, som har hittats i samband med kulthus eller hallarna. I arbetet kommer tidigare arkeologers tolkningar och teorier om de kulthus och hallar som jag har valt att använda som utgångspunkt. Detta för att få en inblick i hur dessa byggnader har tolkats av de arkeologerna som varit med och grävt ut de platserna där kulthus och hallar har hittats och som jag har valt till min uppsats.

1.3 Frågeställningar

1. Hur definieras kulthus respektive hallar?
2. Vilket eller vilka förhållande går det att se mellan kulthus och hallar utifrån det material som presenterats?
3. På vilket sätt påverkar en plats omgivning hur kulthus och hallar tolkas?

1.4 Avgränsning

Mitt arbete kommer att fokuseras på yngre järnåldern, som består av tre olika tidsperioder som sträcker sig från 400 till 1050 e.kr. Dessa är Folkvandringstid (400-550 e.kr.), Vendeltid (550-800 e.kr.) och Vikingatid (800-1050 e.kr.). Då även tidsperioden Yngre romersk järnålder är relevant i vissa fall så kommer också den tas upp där det behövs. Jag har valt att avgränsa min uppsats till fyra platser i Sverige där både hallar och kulthus förekommer i olika varianter. De platserna är *Lunda* i Södermanland, *Slöinge* i Halland, *Uppåkra* i västra Skåne och *Järrestad* i södra Skåne. Här kommer jag att framför allt rikta in mig på de kulthus och hallar som finns på platserna och de fynd som har hittats i samband eller inom dessa. För att få en överblick över hur de här byggnaderna kan ha använts så kommer jag även att titta på platserna där de förekommer och de fynd som har hittats där. De fynd som jag kommer att titta extra på är fynd som går att koppla till kult, status och hantverk, men även andra fynd som kan ge en inblick i hur livet i centralplatserna kan ha sett ut kommer att tas upp.

I min frågeställning så använder jag bl.a. uttrycket ”en plats omgivning” i min tredje fråga, med detta menar jag hur kulthus och hallar står i förhållande till varandra, andra anläggningar, t.ex. gravar och närliggande byggnader, och naturfenomen, så som mossar och lundar. Men också hur de har blivit placerade i landskapet, om de är byggda på en höjd, i närheten av vatten eller i en dalgång, för att ge några exempel. För att få en utökad förståelse över kulthus och hallars användning och betydelse, och på så vis kunna svara på frågan så kommer avgränsningen även att innefatta det omgivande landskapet och bebyggelsen. Då flera av mina platser verkar ha haft en central roll i samhället så kommer jag dessutom att reflektera kring närliggande bebyggelse där det behövs för att ge en förståelse för arkeologernas tolkningar och teorier, som jag kommer att använda som utgångspunkt när jag går igenom och tolkar materialet från mina valda platser. Jag kommer att använda mig av publikationer av Eva Skyllberg (2008, 2005), Lars Lundqvist (2000), Lars Larsson (2007, Larsson och Lenntorp 2004) och Söderberg (2005, 2006).

Jag har valt den här avgränsningen för att få en så bred förståelse som möjligt för hur kulthus och hallar brukades under yngre järnåldern, och jag tror att genom att välja fyra platser som skiljer sig så pass åt som dessa gör, vilket ni kommer att märka längre in i uppsatsen, så får jag en bättre insikt i hur kulthus och hallar användes och vad de betydde för de människor som brukade dem.

En konsekvens av den här avgränsningen är att platserna inte är hämtade från hela Skandinavien utan bara från sydvästra Sverige och östra Mellansverige. Det gör att den här informationen inte är representativ för alla kulthus och hallar utan bara för de som jag tar upp, men då platserna skiljer sig åt så tycker jag ändå att det går att få en möjlig bild över hur det kan ha sett ut.

2. Teori

I det här kapitlet kommer jag att ta upp hur kulthus och hallar kan definieras. Jag kommer också att prata om vad som kan användas vid forskningen av ritualer under förkristen tid.

2.1 Centrala begrepp

Som jag skrev i inledningen brukar byggnader med anknytningar till kult kallas för kulthus i Skandinavien istället för begreppet tempel som används t.ex. när man pratar om kultbyggnader från Romarriket. Men vad är ett tempel egentligen? Begreppet kommer från latinets *templum*, som betyder ”ritual enligt bestämt område eller rum”, och syftar på en helgad kultbyggnad eller gudahus. Definitionen av tempel handlar om dess rituella betydelse och avgränsning, men även hur den invigdes. Den säger egentligen inget om att en kultbyggnad måste vara av en viss storlek eller av något speciellt material för att få kallas tempel. Ett tempels arkitektur har ofta en kosmologisk symbolik och uppfattas som ett gränsområde mellan vår värld och den övernaturliga, där t.ex. gudar och andar bor, men också som en mittpunkt där himmel, jord och underjord kan mötas. De aktiviteter som oftast sker i anslutning till templet är offer, och vid eller i byggnaden fanns helga föremål så som offeraltare och offerredskap. Det är inte ovanligt att förutom de heliga aktiviteterna så pågick även mer världsliga göromål, som t.ex. handel, i anslutning till tempelområden. Egentligen så passar inte begreppet tempel eller dess ursprungliga form *templum* in på vad romarna ansåg vara en kultbyggnad. För dem var ett *templum* ett fyrkantigt område som hade blivit invigt av en siare. Det begrepp som bäst stämmer med vad vi idag anser vara ett tempel är det latinska *aedes sacra*, som betyder ungefär gudahus eller kapell (Kaliff 2006, s. 132).

Vad är en hall då? Frands Herschend har ett antal kriterier för vad som ska anses vara en hall, att den ursprungligen består av ett rum med så få stolpar som möjligt, att härden inte var avsedd för matlagning och att fynden skiljer sig från det materialet som kommer från mer ordinarie boplatser. På många platser har hallen en central roll i samhället, i poemen Beowulf så är den danske kungen Hroders hall central, och utmärker sig genom att var väldigt hög och med en imponerande inre takhöjd. Det står också att den höga byggnaden hölls ihop av järnband, både på in- och utsidan. På andra platser som t.ex. Uppåkra har istället djupa stolphål, grävda för att hålla uppe en hög konstruktion (Herschend 1993 hämtat från Larsson 2006, s. 150).

Det jag menar med multifunktionella hallar är byggnader som har klassificerats som hallar men som genom fynden visar på att den också har använts i samband med kult. Sådana fynd kan t.ex. vara guldgubbar, som tas upp här nedan.

2.2 Teoretisk diskussion

När någon vill studera de förkristna ritualer i Norden är det vanligt att sökandet pågår bland de legender och myter som är bevarade till våra dagar. Snorres Edda är en av de mest kända texterna som kan ge en glimt in i den förkristna kulturen. De ritualerna som finns i de nordiska texterna förekommer både som litterärt motiv och som referenser till händelser som författarna framställer som troliga händelseförlopp. Ambitionen för dåtidens skribenter var inte att alla historier skulle berättas utan det handlade om att berätta en utvald persons berättelse. Sagorna som skrevs ner behandlar inte författarens samtid utan blickar snarare flera generationer tillbaka i tiden. De flesta är nedtecknade under 1200-talet då kristendomen hade blivit den allmänt accepterade religionen i Norden. Därför går det att tänka sig att beskrivningarna av ritualerna kanske mer är föreställningar om hur den gamla religionens kultiska bruk kan ha gått till än att vara den egentliga sociala och religiösa traditionen i det förflutna (Raudvere 2002, s. 31-34).

Ritualerna är ofta invävda i längre berättande, både när det gäller prosa och poesi, där de ofta har funktionen att framhäva ett argument eller en karaktärs egenskaper. Det är sällan ritualer är beskrivna för sin egen skull och är därför svåra att analysera utan att fokus flyttas till hela texten. De gånger som det förekommer mer utförligare beskrivningar av ritualer handlar det nästan alltid om att de omgivande händelserna anses vara viktiga. Trots detta behöver det nödvändigtvis inte vara en analytisk nackdel. Istället går det att göra till en dygd av nödvändigheten och bekräfta det berättande draget i de norröna beskrivningarna av ritualerna (Raudvere 2002, s. 31-34).

Det är vanligt att forskare ser på ritualer som akter och framhåller handlingarna av de inblandade parterna. Den konventionella klassifikationen av fornnordisk ritual bygger på en uppfattning av att handlingar är primära i förhållande till det som sagts. En annan vinkel kan vara att titta på vad som sägs och hur det sägs i texten. Det går att dela in de former av tal som används vid ritualbeskrivningar i två grupper. De som uttrycker tal i direkt anförande, det förekommer både i poesi och prosa, och de som ger indirekta antydningar om vad som menas med det som sagts. I den första gruppen är formler, som förbannelser och goda råd, en stor del av det som används vid forskning av ritualer. Vid sådana formler är det effekten av orden som står i fokus och inte så mycket i vad orden i sig betyder. Skalderna utformade fraser med starka uttryck som skulle tolkas som formler. Meningen var att de uttalade orden skulle ha sin verkan och det tänkta syftet skulle uppfyllas. Därför går det att läsa dessa fraser på två olika sätt. En formel kan visa på hur kraftfull personen som uttalar den är men det kan också vara en formulering som skalden använde när han/hon ville förlänga tidsperspektivet både bakåt och framåt i tiden. Det innebär att personen ger antydningar om vad som kommer att hända och inte att hända, eller vad som har hänt i det förflutna och som kommer att få konsekvenser i karaktärens nuvarande liv (Raudvere 2002, s. 31-34).

De texter där formler är nedtecknade, istället för att bara var nämnda som en del av en ritual eller antyda i en händelse, kallas för formeldiktning och är väldigt ovanliga i Skandinavien. De är mer vanliga från andra delar av Europa, några exempel är de fornhögtyska merseburgerformlerna och den anglosaxiska besvärjelsen "Journey spell". Ett av de få exemplen från Norden är de formler med runor från Bryggen i Bergen. De består av ungefär 400 inskrifter och är gjorda på träföremål, framförallt på träpinnar. Inskriften har daterats till 1100-talet och är därför nästan samtida med nedskrivningen av Eddadiktarna som vissa av inskrifterna påminner om. Sådana här inskrifter kan ge en förförståelse för vilka situationer som kunde ligga bakom sagornas berättande framställningar (Raudvere 2002, s. 34-35).

En annan typ av källa som används vid forskning av ritualer är myter. Myter är en typ av metaberättelse som människor alltid har omgett sig med för att identifiera sig som sociala varelser och för att förstå sin plats i historien. Myt är ingen genre i litteraturvetenskaplig bemärkelse, utan är istället en berättelse där gudar, väsenden, hjältar, människor och krafter verkar i berättelser som utspelar sig långt tillbaka i tiden eller bortom tiden. En myts samhälleliga och religiösa betydelse är inte att markera gränsen mellan sanning och lögn, istället handlar det om att framställa en värld där människor känner igen sig. Förutom att förklara världen omkring människorna så ger den även oss en förklaring till varför vissa människors ord är så verkningsfulla. De skapar en förståelse för kunskapens genealogi. Kunskapen och vetandet är av ett särskilt slag och ursprung och därför är myten en teori om världens och livets struktur. För att bli vis måste Oden söka kunskap genom att göra uppoffringar, detta visar på att den ovanliga kunskapen som ligger bakom ordets makt bara kan hämtas från det okända och genom död. Genom att studera myter så går det att få en förståelse för vad som kan ligga bakom några av de ritualerna som gjordes under förhistorien (Raudvere 2002, s. 40-41).

En annan form av formler är sejd som både kunde användas till att göra gott och ont. Utifrån den norröna litteraturen går det att se att det talande ordet, som sejd, var en viktig del av ritualens utförande. Sejd tycks bland annat ha använts till att blidka andarna som bodde på gårdarna för att få bra skördar. Förutom sejd så var runor kopplade till ritual men även religion och mytologi. Runor förekommer oftast i mytologiska berättelser som gestaltar ritualer och anses ha fungerat som ett rituellt instrument i ritualer (Raudvere 2002, s. 48-52).

Förutom människor så kunde djuren vara aktörer i ritualer. Det går att se utifrån de många djurben som har hittats i mossar och lundar men även i vissa fall i närheten av kulthus och hallar. Där har djuren antagligen offrats varav delar av djuret har getts till gudarna medan resten har ätits som en del av en helig måltid. Det går också att se djurens samband med ritualer i järnåldern ikonografi där djuren många gånger är avbildade, både verkliga djur och fantasidjur (Jennbert 2002, s. 113; Kaliff 2007, s. 62).

Pågrund av att den förkristna religionen inte går att beskriva utifrån någon teologisk trosbekännelse så måste forskare avkoda de kulturella koder och rituella handlingar som genomsyrar samhällets struktur och karaktär under förhistorien. Därför är arkeologiskt material ett viktigt källmaterial när studier av de förkristna ritualerna görs (Jennbert 2002, s. 108). Några föremål som kan visa på rituella aktiviteter är bl.a. bägare, eggverktyg och ringar. Jag kommer nu kort att berätta hur dessa föremål kan ha använts, de vanligaste tolkningarna och i vilka sammanhang de hittas.

Under järnåldern tycks det rituella drickandet ha haft en speciell roll i kulten. Bägare av både metall och glas har hittats i anslutning till hallmiljöer, både i hallar och kulthus, och anses ofta därför vara prestigeföremål som användes som en del i religiösa ritualer. Det är inte ovanligt att bägare och skålar av glas har sitt ursprung på andra platser än där de har hittats av arkeologerna och anses därför som föremål som har använts som gåvoutbyten inom järnålderns aristokrati (Skjellberg 2008, s. 32,48; Larsson 2007, s. 166-167).

Ringar förekommer bl.a. som halsringar på trästatyer av gudar och andra figurer från mytologin. Ringar med knopar är avbildade på brakteater, ibland hållna av människor. Att figurerna håller i en ring kan vara en symbol för att svära eder. Guden Ull är den asaguden som är kopplad till de så kallade edringarna. Därför kan ringar ha haft en särskild betydelse för människor. Att hålla i en ring kan ha varit en viktig gest när en person skulle svära en ed. Av den orsaken så kan ringar som dörrhandtag ha varit en symbol för makt och rikedom, men även som en symbol för gudarna. En ring kan därför ha haft en politisk och religiös betydelse (Larsson, Lenntorp 2004, s. 28-29).

Eggverktyg hittas ibland i stolphål, vid trösklar eller väggar med eggen riktad uppåt. Genom etnologiska dokumentationer har det gått att se föreställningar där skärande och stickande föremål ansågs vara en skyddande symbol. Men då det inte alltid går att säkert säga om de här föremålen har blivit medvetet deponerade så är detta en okritisk tolkning (Skjellberg 2008, s. 35).

Genom att använda skriftliga källor och arkeologiskt material kan forskarna få fram var ritualer under förkristen tid har varit lokaliserade. Ortnamn är bl.a. en källa till information, då vissa ortnamn har likheter med namn på gudar och gudinnor. Det har gått att se att gudanamn är kombinerade med många olika ortnamnsändelser som mer eller mindre syftar på alla element av ett landskap. Allt ifrån speciellt invigda och heliga områden som -harg och -hov, och bebyggelse t.ex. -löv, -sal och -tuna, till skog ex. -lund och -skog och vatten t.ex -sjö och -fors. Arkeologiska material som kan avslöja var ritualer tog plats är bl.a. stora hallbyggnader med rituella funktioner som har påvisats genom fynd som t.ex. guldgubbar. Dessa millimeter stora föremålen av guldfolier med stämplade figurer har kopplats till kulten under yngre järnåldern och bilderna har fått många tolkningar bl.a. att de föreställer ett heligt bröllop mellan en gud och en kvinna, dansande gudar eller att det är schamaner i masker. En annan fyndkategori är de mindre sidohusen som ofta är små rektangulära hus som är placerade i närheten av stora hallbyggnader och är ibland omgivna av ett hägn. Utifrån fynden som har gjorts i dessa hus så tycks det som om de har haft en rituell funktion, därför har de också kallats för kulthus. Men om vi bortser från bebyggelsen så finns det också spår efter ritualer som har pågått under bar himmel. De tydligaste är de som har gjorts i samband med begravningar, där spåren inte bara innefattar gravar utan också platser för likbål och rester efter måltider som har tagit plats vid monumenten över de döda. Andra exempel på platser i naturen där spår efter ritualer har hittas är träd, klippor, våtmarker och sjöar. Där olika typer av offer tycks har gjorts alltifrån guld- och silverföremål till ben efter djur och vapen. Utifrån att titta på uppgifterna från de skriftliga och arkeologiska källorna så går det att se lokaliseringen av ritualer var mycket spridda, från bebyggelse till det omgivande landskapet (Andrén 2002, s. 314-319).

Genom att använda littera och arkeologiska källor kan forskarna få fram vilka typer av platser som människor har använt till sina ritualer och även vad som kan ha legat bakom dem. Utifrån detta går det att få en förståelse för hur en plats har använts och vilken betydelse som den kan ha haft för människorna när den användes.

3. Tidigare forskning

Under den här rubriken kommer jag att redovisa fyra tolkningar av platserna där kulthus och hallar förekommer. Alla tolkningarna är från arkeologer som har varit med och grävt ut de platserna som de tolkar. De arkeologerna är Eva Skyllberg, Lars Lundqvist, Lars Larsson och Bengt Söderberg. Jag kommer att börja i norr och arbeta mig söderut, med Lunda och Eva Skyllberg först ut.

Lunda och Eva Skyllberg

De tidigaste fynden efter människor i Lunda kommer från den närliggande lunden där fynden går att datera till yngsta bronsålder men bosättningen grundas inte till förrän under yngre romersk järnålder (Skyllberg 2008, s. 12). Bosättningen i Lunda består av en gård med långhus, verkstäder, hall och kulthus. Eva Skyllberg har tolkat platsen som en betydelsefull plats i bygden där religiös kult har haft en central roll (Skyllberg 2008 s. 63). När hon gör den här tolkningen tittar hon på lunden och fynden som har hittats där som tyder på att den har varit en helig plats, detta kan tyda på att gården har etablerats där som ett sätt att försöka kontrollera kulten i lunden samtidigt som ett kulthus har byggts i anslutning till hallen för att inrätta en ny plats för kultutövningen (Skyllberg 2008, s. 30). Hon använder sig också av de fynd som har hittats i eller i samband med kulthuset och hallen, bl.a. de tre figurinerna som har tolkats som avbildningar av fruktbarhetsguden Frö som kan tyda på att kultaktiviteter har pågått i samband med dessa byggnader (Skyllberg 2008, s. 32). Skyllberg skriver vidare att den här tolkningen leder fram till en fråga om tillgänglighet. Om det är så att stormännen ville knyta kultutövandet till sig och att det sker till stor del i hallen så går det att anta att det endast var en begränsad del av befolkningen som hade tillträde till hallen. Tittar man på storleken på kulthuset så blir det ännu mer tydligt då bara ett vist antal människor kan ha fått plats i den mindre byggnaden. Därför går det att anta att det var människorna med makt och inflyttade som hade tillgång till kulthuset. Hon skriver att det finns en känsla av utvaldhet och exklusivitet, men att det också borde ha funnits ceremonier som omfattade hela samhället. Det verkar som om kulten var kraftigt uppdelad. I vissa fall var det bara det egna hushållet och familjen som var engagerade, så som vid alvblotet, medan i andra fall så var kulten offentlig, då många människor samlades för stora offerfester. Det var också vanligt att en mindre grupp av människor samlades för religiösa ceremonier (Skyllberg 2008, s. 30).

De härdar som har hittats intill bebyggelsen innehöll rester efter djurben och då främst ben efter svin. Skyllberg tolkar dessa benen som rester efter blotfester, där maten har tillagats i härdarna och avnjutits på gården. Därefter har de oätliga benen blivit deponerade i härdarna eller bränts för att sen spriddas i lunden, där man också har funnit fynd efter ben. Om Lunda har haft svinhållning eller om de togs dit av personer som deltog i festerna går bara att spekulera i (Skyllberg 2008, s. 34). Pågrund av avsaknaden av vapen, hästutrustningar och aristokratiska föremål så ger Lunda ett intryck av att vara en fredlig plats där festande hade en tydlig roll i samhället (Skyllberg 2008, s. 63).

Skyllberg sammanfattar sin teori med att slå fast att det går att se Lunda som ett residens för en lokal stormannafamilj som berättigade sin ställning genom Lundas ställning som kultplats. Samtidigt går det att se att storgården även hade funktionen som samlingsplats för många människor vid kultfester och gästbud (Skyllberg 2008, s. 63).

Slöinge och Lars Lundqvist

Innan vintern mellan 1991 och 1992 fanns det inga tecken på att det skulle finnas en boplats i Slöinge men det förändrades 1992 då en amatörarkeolog hittade några fynd som fångade arkeologernas intresse, ett av fynden var en millimeter stor guldgubbe (Lundqvist 2000, s. 13). Under de följande fyra åren gjordes flera utgrävningar då bl.a. tre större byggnader hittades. Det är mycket utifrån dessa som tolkningarna av platsen har utgått ifrån.

Den teori som jag ska belysa här kommer från Lars Lundqvist som var en av dem som grävde ut Slöinge. Det har funnits tre hallar i Slöinge. Fast de tre hallarna har inte stått på platsen samtidigt utan det verkar som om de har följt varandra, där hus I är yngst och hus III och II följer därefter i nämnda ordning. (Lundqvist 2000, s. 60). I hus II och III har deponeringar av bl.a. guldgubbar och granater hittats som Lundqvist tolkar som religiösa aktiviteter som har pågått inne i hallarna (Lundqvist 2000, s. 46). Då guldgubbar oftast hittats i framträdande byggnader i rika järnåldersmiljöer så tolkas de ofta som viktiga element i den förkristna kulturen, en kult som verkar ha varit centrerad till de ledande skiktens bosättningar. Därför kan man tolka att bosättningar där de förekommer har spelat en central politisk och religiös roll under järnåldern (Lundqvist 2000, s. 64). Utifrån bl.a. detta har Lundqvist tolkat Slöinge som en större gård där en hall har utgjort centrum av bebyggelsen. Bopplatsen var ett residens för en politisk och religiös ledare, men det verkar som om det inte bara var härskarfamiljen som bodde där utan tjänare, hantverkare och andra personer som det går att tänka sig var knutna till olika centrala funktioner på bopplatsen. Även för gäster som kom dit borde det ha funnits plats åt. Det borde innebära att det har funnits flera underordnade hushåll och en samling av byggnader för olika ändamål, så som lagring och verkstäder (Lundqvist 2000, s. 151).

Förutom att ha tittat på bopplatsen så har Lundqvist även tagit med bosättningens lokalisering i sin tolkning. Slöinge är placerad så att de som bodde där effektivt kunde kontrollera både regionala och lokala kommunikationsleder, men även den odlingsbara marken i området omkring den. Detta bör innebära att bopplatsens invånare hade mycket politisk och ekonomisk makt i ett regionalt område (Lundqvist 2000, s. 153).

För att sammanfatta Lundqvist tolkning av Slöinge kan man säga att bosättningen var ett viktigt religiöst och politiskt centrum under järnåldern där en härskarfamilj har bott med bl.a. sina tjänare. På grund av lokaliseringen i landskapet så går det att slå fast att de som bodde där innehade både politisk och ekonomisk makt i det omgivande området.

Uppåkra och Lars Larsson

2001 började en omfattande grävning vid Uppåkra som ligger fem kilometer från Lund, en utgrävning som fortfarande pågår. Den arkeolog som jag tänker använda mig av här är Lars Larsson som var med från början av utgrävningen. Under utgrävningarna har flera intressanta fynd av byggnader och föremål gjorts, särskilt en byggnad har väckt stort intresse. Denna är bara 13 m lång men stolphålen tyder på att den har varit väldigt hög för en byggnad i den storleken (Larsson och Lenntorp 2004, s. 41-43). Med hjälp av de fynd som hittades inne i huset så har man kunnat tolka byggnaden. Några av de fynden var bl.a. guldgubbar, en glasskål och en metallbägare. Genom att titta på byggnadens konstruktion och fyndmaterial så har Larsson tolkat den som ett kulthus där gäster togs emot med en välkomstskål, där glasskålen och bägaren troligen har spelat en roll (Larsson 2007a, s. 180). Larsson tror att guldgubbarna kan ha suttit fast på stolparna inne i kulthuset som en representation av trädet Glasir som med sina gyllene löv står utanför Valhalla. Därifrån är det inte svårt att tolka kulthuset som en mänsklig variant av gudarnas Valhalla (Larsson och Lenntorp 2004, s. 42).

Tolkningen att byggnaden är ett kulthus förstärks av att det har stått på samma plats utan några större förändringar i mer än ett halvt millennium vilket tyder på att dens betydelse för människorna måste ha varit av betydande omfattning (Larsson och Lenntorp 2004, s. 43).

Förutom kulhuset så har även bl.a. flera hallar och mindre byggnader hittats. Larsson har tolkat hela bopplatsen som en unik centralplats som skiljer sig från andra centralplatser både i Sverige och i Danmark. Fynden och anläggningarna som har hittats tyder på att platsen har varit centrum för politiska, religiösa och ekonomiska aktiviteter, men trots det verkar det som om den bara har varit säte för en aristokrati av hög rang under en relativt kort period av bopplatsens levnadstid (Larsson 2007a s. 172-173). Larsson anser att det nästan går att se Uppåkrabopplats som en typ av stadsbildning istället för en vanlig bopplats (Larsson 2007, s. 165). Det tycks som om bosättningen förblir förhållandevis oförändrad under århundradena som den var bebodd, det är en natur som också avspeglar sig i kulhuset som i slutet av dens levnadstid kan ha blivit en symbol för platsens långvariga centrala funktion, både som en religiös och världslig plats (Larsson 2007a s. 172-173).

Järrestad och Bengt Söderberg

Under ett vägarbete i Skåne 2000 undersöktes en bosättning i orten Järrestad. Det går att tolka namnet Järrestad till ungefär "Jarlens bosättning". Bengt Söderberg skriver att den tolkningen av namnet förstärktes genom den undersökning som genomfördes i och med vägarbetet (Söderberg 2006, s. 156). Det är Söderbergs tolkning av Järrestad som jag nu kommer att redovisa.

Det går att dela in platsen i tre olika skeenden, under dessa bestod bosättningen främst av ett hallområde och en våtmark som under den här tiden blev igenom fylld av skärvstenar varav brunnar anlades där efteråt. Hallområdet bestod under skede 2 av en hall och ett mindre hus som var omgärdad av en palissad som satt ihop med hallens västra del (Söderberg 2006, s. 156-157). I det mindre husets stolphål så har flera fynd av bl.a. smidesslag, i vissa fall tillsammans med glödskal och smält lera, hittats. Andra fynd i stolphålen är ett städ och ett hammarhuvud. Genom dessa fynd och de analyser som har gjorts på materialet går det att anta att huset har innehållit en smedja där hantverk av högkvalitet pågick. Men trots det stämmer inte placeringen eller hustypen med att det skulle vara en smedja (Söderberg 2006, s. 159). Det tycks snarare som om föremålen har blivit deponerade i stolphålen i samband med ritualer som gjordes då huset övergavs. Söderberg skriver att fyndomständigheterna och andra iakttagelser tyder på att smidet har haft en symbolisk roll i Järrestad (Söderberg 2006, s. 160). På grund av detta så har Söderberg tolkat det mindre huset som ett harg (helgedom) istället för en smedja, och att innegården då skulle kunna vara jämförbart med begreppet hov eller stavgård. Han anser att den här tolkningen av rumsligheten och de fynden som har gjorts i det lilla huset och innegården gör att det går att slå fast att det hägnade området var ägnat åt den aristokratiska kulturen. Han skriver att smidet som pågick där kan hypotetiskt sättas i samband med de gåvor som ledare under järnåldern belönade sina anhängare med (Söderberg 2005, s. 239).

När det kommer till den torrlagda våtmarken med brunnarna så tolkas den som en av flera heliga platser i ett helgat område, där bl.a. blotfester ägde rum med fruktbarhetskulten i centrum. Han har gjort den här tolkningen bl.a. på grund av alla de djurben som har hittats inne i brunnarna, men om festerna med måltid och själva offrandet har ägt rum vid våtmarken eller om de har inträffat i den bebyggda miljön anser han inte går att avgöra (Söderberg 2005, s. 268).

Om vi återvänder till hallkomplexet och hallen så har Söderberg tolkat att hallen främst användes vid tillfällen då gäster kom till platsen eller när liknade händelser inträffade. Han skriver att hallens arkitektur syftade till att manifesteras härskarens genealogi och roll som kultplatsens beskyddare. Han anser att detta åstadkoms genom att högsätet, som man har hittat tecken på inne i hallen, visades i den palissad som på ett karakteristiskt sätt band samman och avgränsade de olika delarna i komplexet, hallen, innegården och det lilla huset (Söderberg 2005, s. 446). Han skriver att: ”Denna slutna, ritualiserade rumsligheten uppfattades som problematisk att förena med ett permanent utnyttjande” (Söderberg 2005, s. 446).

Som helhet tolkar Söderberg Järrestad som en lokal maktstruktur där arkitekturen syftade till att framhäva platsens officiella ”status”. Platsen kontrollerades antagligen av personer som fungerade som någon form av representation för de med hög status, som troligen endast besökte Järrestad vid enstaka tillfällen (Söderberg 2006, s. 157-158).

Nu när ni har fått en uppfattning om hur mina valda platser har tolkats ska jag gå vidare med att berätta lite mer om platserna i sig, med bl.a. det omgivande landskapet, och om det arkeologiska materialet som har hittats på dessa boplatser. Men innan dess ska jag först redovisa för de metoder som jag har använt.

4. Metod

I det här arbetet har jag använt mig av arkeologiska arbeten som är skrivna av arkeologer som har varit med och grävt ut eller på annat sätt undersökt de platserna som jag har valt att arbeta med. Arbetena har jag hittat i böcker eller antologier. Jag har även använt mig av en muntlig källa då jag upptäckte att jag behövde mer information om en av platserna, som visade sig att den fortfarande höll på att grävas ut. Jag har valt att göra så här då den informationen som jag behövde är publicerade i böcker och artiklar.

Genom att använda databaser som Libris och Linnéuniversitetsbibliotekets katalog kunde jag få fram de källor som jag behövde för att kunna belysa mitt ämne. De källor jag var ute efter var de som tog upp kulthus och hallar på de platserna som jag har valt, men också källor som berörde kult och boplatserna i allmänhet. Efter att jag hade fått hem de flesta av källorna började jag att läsa igenom allt för att få en överblick över vad det var jag hade framför mig. Det jag tittade efter var information om hallarna och kulthusens uppbyggnad och den omgivande bebyggelsen och landskapet. Jag var också ute efter att få reda på vilka fynd som har gjorts i och i byggnadernas närhet. Förutom att leta efter information som var kopplad till kulthus och hallar så läste jag också texter som allmänt tog upp kult och religion under järnåldern. När jag hade läst allt tänkte jag igenom vad av det jag hade läst som var mest relevant och valde bort det mindre relevanta, varav jag därefter började skriva. Förutom skriftliga källor så tog jag kontakt med Bengt Söderberg, som är en av dem som just nu håller på att gräva ut hallen i Uppåkra, för att få lite mer information om den.

Jag har valt att arbeta på det här sättet för att det passar mitt sätt att arbeta, och jag anser att den här metoden har varit relevant och tillräklig för att kunna svara på mina frågeställningar.

4.1 Kvalitativ metod

Jag har valt att använda en kvalitativ metod då jag ska använda mig av verbala formuleringar, t.ex. arkeologiska arbeten, undersökningar och samtal som handlar om kulhusen och hallarna som förekommer på de fyra platserna jag har valt att arbeta med. De arbetena och undersökningarna som jag ska använda är gjorda av arkeologer som har varit delaktiga i utgrävningarna av boplatserna där kulthus och hallar förekommer tillsammans. Med hjälp av det här materialet har jag fått fram fyra tolkningar från fyra arkeologer som berör varsin bosättning. Dessa tolkningar handlar om kulhusens och hallarnas funktioner men ger även en överblick över hur deras omgivning uppfattas. Genom att titta på det arkeologiska materialet, från byggnaderna och deras närhet, som tas upp i de arkeologiska arbetena kan jag få en uppfattning över hur kulthus och hallar kan ha använts och över deras förhållande till varandra.

4.2 Urval

När jag skulle välja ut vilka platser som arbetet skulle kretsa kring tänkte jag först igenom vilka platser som jag redan viste om som skulle passa. De jag kom fram till var Slöinge och Uppåkra som jag hade använt tidigare i min B-uppsats. Jag fick tipset av Ludvig Pappmehl-Dufay att Lunda i Södermanland kunde passa, han hade varit en av dem som hade grävt ut platsen så han kunde även ge mig förslag på källor som jag kunde använda. Jag viste att jag ville använda mig av fyra olika platser men jag viste inte vilken den fjärde skulle bli. Min handledare Anders Högberg gav mig ett par förslag, bl.a. Järrestad. Jag valde att ta fram information om både Järrestad och en plats som heter Borg i Östergötland, som jag själv hittade. När jag hade läst mer om dem så bestämde jag mig för att använda Järrestad, på grund av att den platsen stämde bättre in i den tiden som jag skulle röra mig inom. Då jag kände att fem platser var för mycket så valdes Borg bort.

När jag tog fram mitt källmaterial så använde jag mig av strategiskt urval. Med hjälp av Libris och universitetsbibliotekets katalog så kunde jag få fram källor som kändes relevanta för det som jag ville få fram. Sen läste jag igenom de böcker och artiklar som jag hade hittat tills jag kände att jag hade tillräkligt med information för att börja skriva.

4.3 Källkritik

Alla fyra boplatser som jag har valt är olika mycket utgrävda, och detta gör att informationen om dem är olika mycket detaljerad. Slöinge är den plats som är minst undersökt och det gör att det fortfarande saknas kunskap av hur bosättningen kan ha sett ut. Uppåkra håller ännu på att bli utgrävd, och det har gjort att informationen om kulthuset och hallen har varit ojämn men genom lite hjälp från Bengt Söderberg så blev det bli lite jämnare. Både Lunda och Järrestad är bättre utgrävda, fast Järrestad blev bara utgrävd där det var relevant för undersökningen, vilket innebär att det är möjligt att tolkningen av platsen kan ha blivit annorlunda om andra delar av området också hade blivit utgrävda.

En annan källkritisk aspekt är att tre av fyra platser ligger i sydvästra Sverige medan Lunda ligger i östra Mellansverige. Detta gör att informationen möjligen inte är representativ för alla kulthus och hallar i Skandinavien utan bara för dessa platser.

5. Kulthus och hallar i Sverige

I den här delen kommer kulthuset och hallarna med det arkeologiska materialet stå i centrum, men även bebyggelsen i stort och hur det ligger i landskapet kommer att tas upp. Precis som tidigare kommer jag att börja med Lunda och avsluta med Järrestad.

5.1 Lunda - en storgård under yngre järnåldern

Det går att tänka sig att Lunda ligger som i en stor amfiteater (Skyllberg 2008, s. 66). Under järnåldern låg boplatsen inne i en smal dalgång som vette mot Mälaren i norr och som omgärdades av höjder och bergsbranter från tre håll. På höjderna bakom boplatsen begravde människorna sina nära och kära under högar och runda stensättningar. När människorna började slå sig ner i Lunda gick Mälarens vatten ända fram till bosättningen. Vattnet har sen successivt dragit sig undan och nya ängs- och åkermark har tillkommit i landskapet. I utkanten av Lundas marker rann en strid bäck som rann i nordvästlig riktning bort mot de mer öppna markerna (Skyllberg 2005, s. 4; Skylberg 2008, s. 66). Mitt i detta levande landskap ligger lunden med sina väldiga ekar. Den är ca 140m lång, 40m bred och 10m hög, och måste ha gett ett märkligt intryck av landskapet under järnåldern (Skyllberg 2008, s. 66). I Lunden hittade arkeologerna som grävde ut platsen små bitar av bränt ben som hade blivit utspridda ovanpå marken över kullen. Även andra fynd gjordes av bl.a. keramikbitar, hartskulor, pärlor och pilspetsar. Till skillnad från de brända benen var dessa föremål inte brända. Pågrund av fynden har arkeologerna tolkat lunden som en offerlund där blot och andra ritualer utfördes (Skyllberg 2005, s. 43). Landskapet som Lunda ligger i innehåller ingredienser av både kosmologiska och mytologiska proportioner, där det ligger bland höjder, vatten, gravplats och lund, alla ingredienser som brukar kopplas samman med det religiösa utövandet under järnåldern.

Bebyggelsen i Lunda bestod av en stor gård som var bebodd från yngre romersk järnålder till tidig vikingatid. Under den här tiden förändras gården flera gånger och utefter dessa förändringar går det att dela in bebyggelsen i tre faser. Jag kommer främst att rikta in mig på de två första då det var då kulthuset och hallen var samtida (Skyllberg 2008, s. 12).

Under den första fasen var hallbyggnaden placerad på den högsta punkten och med de andra mindre byggnaderna omkring sig. Det tycks som om hela bebyggelsen var placerade utifrån hallens läge. Det går att se en tydlig uppdelning av olika funktionsområden, på båda sidorna om hallen skapades fria ytor som har tolkats som gårdsplaner. Kring dessa har övriga byggnader grupperats. På gårdsplanens södra del har ett långhus legat, men vilken fas det egentligen tillhör är arkeologerna osäkra på. Det går att se att kultbruket i Lunda började redan under fas I, de äldsta fynden är från lunden och invid hallens norra sida ligger ett litet hus där flera fynd av kultkaraktär har påträffats. Huset har därför tolkats som ett kulthus. På den inre gårdsplanen har flera härdar hittats, varav de flesta är relativt stora med en storlek från en upp till två meter i diameter. När det gäller smidesplatser fanns det tre stycken i utkanten av bebyggelsen, där den största och mest välbevarade låg i väster. Trots smidesplatserna så går det inte att se något enskilt område som går att se som ett särskilt verkstadsområde. Istället verkar det som om hantverksaktiviteterna har varit integrerade i den övriga bebyggelsen. På den norra sluttningen låg ett bostadshus tillsammans med en grupp härdar, och väster om gården låg två byggnader som var något sämre bevarade än de andra.

Den ena byggnaden har tolkats som ett bostadshus medan det andra kan ha varit ett uthus. Dessa byggnader skiljer sig från den övriga bebyggelsen på grund av att de var orienterade i nord-sydlig riktning medan de andra var mer i öst-västlig riktning. Den första fasen sträcker sig mellan yngre romersk järnålder och tidig folkvandringstid (se figur 1 för överblick över Lunda) (Skjallberg 2008, s. 12-15).

Under sen Folkvandringstid och tidig Vendeltid blir bosättningen större och byggnaderna fler men den ursprungliga planen över gårdsanläggningen hölls kvar och förstärktes. Under den här tiden anläggs ett flertal terrasser som gav en mer manifest inramning av gården. Den första hallen ersätts av en större hall som byggs på samma plats som sin föregångare. Denna yngre hallens båda gavlar var anlagda på uppbyggda terrasser (Skjallberg 2008, s. 15). På grund av att smidet och kulthuset har kunnat dateras med ¹⁴C-metoden så har arkeologerna sett att de anlades något senare än den äldre hallen vilket kan tyda på att de även var kvar på samma plats under fas II (Skjallberg 2008, s. 13). Längst i den södra delen låg en liten rektangulär terrass som konstruktionsmässigt påminner om den västra delen av den terrassen som hallen står på, detta kan tyda på att den har varit grund till en byggnad även om arkeologerna inte hittade några tydliga stolphål. Terrassen var placerad framför den centrala delen av den stora terrassen, som en tydlig markering av bosättningens begränsning mot söder. Om vi vänder blicken mot sydväst hittar vi ytterligare en terrass, en som sluttar och som har tolkats som en aktivitetsyta. Förutom terrasserna inramades gårdsplanen även av bostadshus, och den södra gårdsplanen går att tolka som en förgård eller yttre gårdsplan som var mer den offentliga delen av gården. Det var denna del av gården som vände sig utåt mot omvärlden och antagligen den delen som besökare såg när de färdades genom dalgången. Norr om hallen fanns en byggnad med stengolv som har tolkats som ett kök, och i samma område fanns också ett nytt och större bostadshus som var byggt på en terrass. Byggnaderna verkar ha vänt sina baksidor åt norr och utsikten begränsades av hallen. Detta kan tyda på att det norra området var en bakgård eller ett privat område som utmärktes av vardagen och gårdens inre liv. Gårdens tjockaste kulturlager gick att hitta norr om gården upp mot gravfältet. Där gick det att finna två generationer av långhus tillsammans med flera härdar och en kokgrop. Det här området var väldigt fyndrikt och tillsammans med de många stolphålen går det att se att det ha varit en långvarig bebyggelse där som har använts under en stor del av gårdens levnadstid. Två hus som det är osäker datering på är ett i öster som har tolkats som ett uthus eller verkstad, och en syllstensrad med en inre stenpackning indikerade på en byggnad i backen upp mot gravfältet (se figur 1 för överblick över Lunda) (Skjallberg 2008, s. 15).

Den stora förändringen händer under sen Vendeltid och tidig Vikingatid då den tredje fasen inträffar. Hallen, kulthuset och smidesplatsen i väster försvinner. Där smidesplatsen förut var står nu en byggnad där flera vävtyngder har hittats (se figur 1). Det verkar som om den norra terrassen fortsätter att vara bebyggd efter det att den södra terrassen med hallen har slutat användas. Avvecklandet av gården sammanfaller med att lunden förlorar sin betydelse, vilket syns i de ¹⁴C-dateringar som har gjorts, och efter vikingatidens första hälft finns det inte längre några spår efter gården som har legat där (Skjallberg 2008, s. 17).

Lunda har två generationer hallar, varav den ena är från fas I, Yngre romerskjärnålder till tidig Folkvandringstid, och den andra är från fas II som pågår mellan sen Folkvandringstid och tidig Vendeltid. Det äldre av hallarna är 30m långt och ca 7m bredd medan det yngre är hela 50m med en bredd på 10m och dess läge förstärks stenterrasser (Skjallberg 2008, s. 22-24).

Den äldre hallens konstruktion består av ett smalt mittskepp som upptar ungefär en tredjedel av byggnadens totala bredd, dess gavlar är rakt avslutande med ett stolphål i alla hörnen och åtminstone den östra gaveln var anlagd på en uppbyggd stenterrass. Ytterväggarna gick att se genom två synliga rader av stör- eller stolphål, men det gick inte att se var ingångarna in till hallen kunde ha varit. Den södra långväggen tycks sammanfalla med samma vägg från den yngre hallen vilket gör det svårt att avgöra vilket stolphål som hör till vilken byggnad. Den inre konstruktionen var synlig genom sex stolphål efter tre bockar som har ingått i hallens västra del, den tredje bocken tycks ha stått mitt i byggnaden. Detta talar för att hallens västra halva var indelad i två långa spann medan stolphålen i östra delen tyder på att denna del var uppdelad i tre eller fyra spann, det innebär att de takbärande bockarna stod tätare i den östra halvan än i den västra. Det gick inte att se några tydliga tecken på en härd men i den västra delen hittades en större sten med en flat ovansida som verkade vara eldskadad. Stenen kan ha varit en del av en uppbyggd eldstad, där de övriga delarna togs bort i samband med att byggandet av den yngre hallen. Eva Skyllberg skriver att det skulle i så fall vara en ovanlig typ av konstruktion för en byggnad från yngre romersk järnålder, men hon skriver också att det vore otroligt om hallen helt saknade en härd och en nedgrävd härd borde ha lämnat spår efter sig. Då rester efter de takbärande stolparna gick att hitta i flertalet av stolphålen som hörde till den äldre hallen så kunde gick det att fastslå genom vedartanalyser att de takbärande stolparna varit av tall. Däremot fanns det en viss skillnad mellan några av stolparna, de som daterades som äldre (20 e.kr. till 240 e.kr.) var obrända medan de yngre (240 e.kr. till 420 e.kr.) var förkolnade. Detta går att förklara med att det obrända materialet hörde till stolpens kärnved, som innebär att den därför har en högre egenålder än det brända materialet, som antagligen har bränts med mening för att bättre motstå röta (Skyllberg 2008, s. 22-24).

Den yngre hallen var placerad på en stenterrass som antagligen uppfördes i ett skede, och vars syfte har tolkats som att vara en grund för byggnaden. Hallens mittskepp var omkring 2,8 m i en stor del av byggnaden och avsmalnas i ändarna. Spannens längd varierar, de första som observerades vid hallens ändar var ungefär 3 m långa. De två längsta spannen låg i den västra delen och var ca 6 m långa, medan de kortaste var omkring 2 m och låg i centralt i byggnaden. I den östra delen hittades tre spann som var mellan 4,1 och 5,2 m långa. I hallens längsta spann fanns en härd, och direkt väster om den låg en avlång grop med bl.a. en del sot och kol i fyllningen. Det är svårt att slå fast de exakta lägena för den yngsta hallens gavlar på grund av terrasseringen. I den västra delen undersöktes flera stolphål som var anlagda ner i den underliggande marknivån genom terrassen, men i den östra delen kunde inga säkra stolphål hittas på grund av att terrassen där var högre uppbyggd. Det är däremot möjligt att uppresta stolpar har varit förankrade i stenpackningen. Det är också möjligt att stenpackningen kan ha fungerat som ett underlag för någon typ av timmerkonstruktion, men det går inte säkert att säga att hallen har sträckt sig ända fram till terrassens kant. När det gäller väggarna sträckte sig den norra och södra långväggen väster om det västligaste inre stolphålsparet. Dessa två ytterväggar skiljer sig åt genom att södra väggen var synlig i form av en stenpackning medan norra vägglinjen var en stolphålsrad som avslutades med ett kraftigare stolphål. Det fanns ingen motsvarighet till det kraftigare stolphålet i den södra kanten. Ett sådant stolphål brukar annars tyda på en konventionell gavelkonstruktion liknande den som fanns i den äldre hallen. I de yttre vägglinjerna fanns flera avbrott och mindre tydliga delar som kan ha varit ingångar. I hallens östra del fanns rester av en rektangulär stenpackning som är vad som är kvar efter en ingång. I den västra delen finns två mer osäkra spår efter ingångar. Av den takbärande konstruktionen fanns det rester efter ungefär tjugo stolphål som var delar av tio par. Det fanns två stolphålspar i den västra respektive östra delen som var mindre och mer oregelbundna i formen än de övriga stolphålen (Skyllberg 2008, s. 24-25).

Andra stolphål gick att hitta i den östra delen som kan ha varit resultatet av ombyggnader eller reparationer. I flera av stolphålen fanns det färgningar och förkolnat trä som var kvar efter stolpen, och med hjälp av vedartsanalyser så gick det att se att alla stolprester bestod av ek (Skjellberg 2008, s. 24-25).

Som märks så finns det både likheter och skillnader mellan de två hallarna, den äldre hallen skilde sig inte nämnvärt från de andra långhusen, vilket har fått arkeologerna att ifrågasätta ifall den verkligen ska definieras som en hall men det finns ändå argument för att även den är en hall. Några av dessa argument är att den precis som sin efterträdare har funktionen som huvudbyggnad, de ligger på samma plats och både den äldre och yngre går att koppla till fynd och aktiviteter av speciell karaktär (Skjellberg 2008, s. 22). I den äldre hallen har fynd av brända ben, bränd lera och slaggt hittats i de takbärande stolphålen. I den västra delen gjordes fynd av keramik, vävtyngder, två löpare, ett bryne, en glättsten och delar av en kam i form av en tandskiva med avsats, den går att datera till romersk järnålder (0-400 e.kr.) eller folkvandringstid (400-550 e.kr.). Fynd av sot, kol och större kolstycken från plankor är tecken på att den västra delen har brunnit, men det tycks som om det inte har brunnit i resten av hallen. Även i den yngre hallen var den västra delen den mest fyndrikaste, där hittades bl.a. malstenslöpare och keramik. En del av keramiken var skärvor av perforerad keramik som går att koppla till matlagning. De centrala stolphålen som inramade härden skilde sig åt i den här hallen, i sin storlek och fyndrikedom. Bland dessa fynden fanns en pärla, bärnsten, en kam, en fiskekrok, en järnpryl, vävtyngder, ben och keramik. De andra stolphålen har inte lika många fynd, för det mesta bara brända ben eller keramik. Kulturlagret i den här delen var däremot inte tjockt och fyndförande, utan istället ger den centrala delen intrycket av att vara ett ”finrum” och bör ses som ett offentligt rum. Skjellberg skriver att om man ska placera ett högsäte i Lundas hall så borde den ha stått vid den norra långväggen, inom den ytan som avgränsas av de största och fyndrikaste stolphålen. Hon fortsätter att skriva att det går att se vissa av föremålen i stolphålen som depositioner som hör ihop med en kult kring högsätet (Skjellberg 2008, s. 28-29).

Direkt norr om hallarna låg det lilla kulthuset som var 6 m långt och knappt 3 m brett (se figur 1). Byggnaden hade en enskeppig grundkonstruktion som var förstärkt med en mittstolpe i den östra halvan. Ytterväggarna bestod av nio stolphål, fem i den södra och fyra i den norra. Mitt i den västra gaveln fanns ett till stolphål medan den östra var öppen. Den lilla byggnaden hade egentligen en ganska klen och otydlig konstruktion. Även om kulthuset passar bra ihop med den äldre hallen så går det ändå att tänka sig att den har stått kvar då den yngre hallen hade ersatt sin föregångare, och att den då kan ha byggts om eller byggts ihop med hallen. Inne i byggnaden hittades två intressanta fynd i form av två gudafigurer. Den minsta, figurin C som är av guld, hittades i botten av ett stolphål i den västra vägglinjen (se figur 1). Genom en ¹⁴C-datering av stolphålet så har det gått att datera stolphålet och deponeringen av figurinen till en tidsperiod som ligger på gränsen mellan fas I och II, vilket är strax efter år 400. Den förgyllda bronsfigurinen, figurin B, kom fram under den södra kanten av en grupp odlingssten strax innanför den norra vägglinjen (se figur 1). De övriga fynden i kulthuset var också ansamlade vid den norra vägglinjen, medan golvytan var mer eller mindre fyndtom. Det fanns flera stolphål nordväst om den västra gaveln. Öster om gaveln, framför ingången, låg en ramformig stenpackning. Hur den ska tolkas är oklart. Kanske kan det ha varit ett fundament placerat framför kulthuset eller rester av en konstruktion kring ingången. I stenpackningen hittades en guldten som genom sin metallsammansättning kan kopplas till figurin C. Om figurinerna har använts samtidigt och hur länge de har använts går för tillfället inte att säga (Skjellberg 2008, s. 30-32).

Den tredje figurinen, figurin A, hittades på den steniga gårdsplanen i sydslutningen mellan hallen på den centrala terrassen och den mindre terrassen i söder (se figur 1). I samma lager hittades även andra fynd som var kraftigt fragmenterade, men också en hägnad eller stolpkonstruktion som framkom öster om där figurin A hittades. Den största andelen glasfragment fanns söder om hallen, vilket kan tyda på att ceremonier skedde på gårdsplanen utanför hallen. Glasfragment gick också att finna i stolphål och härदार som tillhörde det lilla bostadshuset som låg söder om hallen (Skyllberg 2008, s. 46-47).

På den södra gårdsplanen fanns också ett mindre antal härदार medan de var desto fler på den norra planen. På gården fanns också en rektangulär, trattformad kokgrop som var fylld med skörbränd och skärvig sten, sot, kol och obrända grisben. Det fanns även grisben i en av härdarna på den södra sidan fast de var brända. Där hittades också fragment efter en glasbägare (Skyllberg 2008, s. 32-33).

I den västra delen av den inre gården hittades sex amuletter, två av dessa fanns i ett hus med stengolv och de andra hittades i området inte långt därifrån. Ett par av amuletterna är fragmenterade, men den mest kompletta är delar av en amulettring med torshammare, den påträffades i den södra delen av den norra terrassen. De övriga amuletterna består bara av enstaka miniatyrer, tre är yx- eller hammarformade och två liknar skärvor eller liar. Arkeologerna anser att de kommer från Lundas yngsta fas (Skyllberg 2008, s. 34). Av de totalt tjugo knivarna som hittades så fanns de flesta i yttre kanten av ett hus eller i en terrass som gränsade till ett husområde (Skyllberg 2008, s. 35).

I Lunda fanns det flera platser som har tolkats som smedjor eller smidesplatser, en av dessa är en smedja i västra delen av gården, i närheten av gravfältet (se figur 1). Den här smedjan bestod av en ässja, en smideshård, en nedgrävd hårdgrop med lerväggar och en ränna som löpte mot söder. Rännan var en plats för bälgarna och ett antal blästermunstycken hittades i närheten. Fynd som gjordes inne i smedjan var bl.a. smidesslagg, brända ben, bränd lera, keramik, järnföremål och en degel med guldrester som hittades i närheten av smideshärden. I hårdgropen hittades en jordfyllning med stenar och skärvsten men också träkol och sot. En annan smidesplats låg i den nordvästra slutningen och bestod främst av tre smideshärदार. Inom platsen fanns järnslag, sot, kol, sintrad bränd lera, järnfragment, brända och obrända ben, keramik och en degel. I den södra delen av gården fanns spår efter en smideshård eller ässja (se figur 1), vilket gick att se genom fyndkoncentrationen av smidesslagg. Fynd som användes vid smidning hittades inte bara vid smidesplatserna, utan bl.a. låg fem fragment av deglar spridda i anslutning till hallen och i den norra delen av gården. Arkeologerna anser att det är möjligt att deglarna kan ha använts i tillverkningen av figurinerna. Förutom deglarna har även två stora och grova pincetter hittas i Lunda, de har tolkats som att ha varit verktyg som användes vid smide (Skyllberg 2008, s. 38-41).

I Lunda har flera malstenar hittats som kan kopplas till olika konstruktioner, bl.a. vridkvarnar som ingick i den norra terrassens stensatta kant. Över en stor del av gården fanns vävtyngder utspridda, totalt registrerades 88 fyndposter av 1097 st. fragment av vävtyngder. De flesta gick att knyta till hus, och då främst huset som överlagrar smedjan i väst som tycks ha varit en förvaringsplats av vävtyngder för uppsättningen av en väv. Dessa fynd motsvarar ungefär en halv vävstol. Alla vävtyngderna är små, runda och lätta, och ett fåtal av dem är dekorerade främst med cirkelintryck. De går att datera till äldre och mellersta järnåldern. Trots de många vävtyngderna hittades aldrig någon sländtrissa. Däremot påträffades 23 st. glättstenar i huset med vävtyngderna, i hallen, på den södra gårdsplanen och i de södra terrasserna. Glättstenar användes troligen främst vid strykningen av linnetyg (Skyllberg 2008, s. 51-54).

Materialet av keramik är stort i Lunda men det är också kraftigt fragmenterat. En keramiktyp som ändå tydligt skiljer ut sig är de perforerade kärlen. Totalt har 123 st. fragment av den här keramiktypen hittas på 23 olika fyndplatser, de var samlade inom ett fåtal områden på gården. Dessa områden var västra delen av hallen och även utanför hallen fanns en ansamling av sintrade kärlfragment, i det lilla huset med stengolv och amuletterna och ett område inom den norra terrassen. Av dessa perforerade kärlen gick det att urskilja fyra olika typer, två rödbrända och två närmast svarta. Hur många kärl som är representerade går inte att säga, det är minst fyra men antagligen fler (Skyllberg 2008, s. 45).

Figur 1. En överblick av gården vid Lunda. Brunt: gravar, rosa: övriga byggnader, lila: smedjor, grön: kulthus, blå: den äldre hallen, orange: den yngre hallen, guld prickar: figurinerna (inspirerad av Skylberg 2008, s. 36).

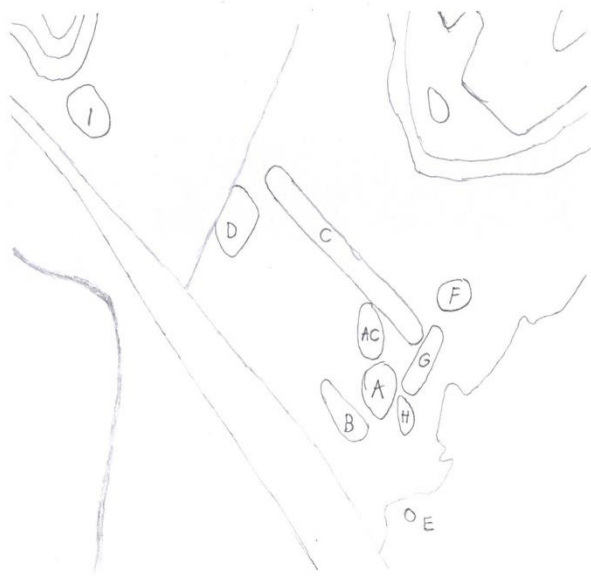
5.2 Slöinge – guldgubbarnas hallar

Till skillnad från Lunda så är Slöinge inte lika väl undersökt, men flera intressanta fynd har ändå kunnat göras.

Platsen ligger där flera dalgångar möts, de mest framträdande dalgångarna är Suseånsdalgång och Vastad-dalen som i söder leder fram till havet, och den omges av höjdområden.

Bosättningens omland består av en kuperad lerslätt som omsluts av de skogsklädda höjderna. Slöinge ligger ungefär 8 km från havet, och i dess närhet finns två vattendrag. Suseån, vars stillsamma flöde bryts på två platser av forsar, och Morrebäcken, som avgränsar fyndområdet i öster. 600 m sydväst om fyndplatsen flyter Morrebäcken ut i Suseån. Båda vattendragen ligger i låglänta marker som ofta drabbas av vårfloden. Det mesta av boplatsfynden från Slöinge hittades på en från norr utskjutande och smal höjdrygg. Den är ett utsprång av en mer omfattande bergsrygg vid namn Vårhögen, som idag främst använts som betesmark. Den fyndrika höjdryggen avgränsas av branta sluttningar mot väster, söder och öster från Suseåns och Morrebäckens dalgångar (Lundqvist 2000, s. 14-17). Trots bosättningens centrala placering finns det ytterst få synliga fornlämningar, de som finns är en stensättning och tre resta stenar. De resta stenarna är antagligen rester efter ett större gravfält som genom århundraden har förstörts. Platsen där de står ligger ca 700 m nordväst om Slöinge, och där har bl.a. ett fragment av ett förgyllt bronsspänne och en fågelformad fibula av silver som har daterats till vendel- eller vikingatid påträffats. De här fynden av föremål och gravmonument tyder på att gravfältet har ingått i Slöinges bebyggelsekomplex (Lundqvist 1996, s. 31; Lundqvist 2000, s. 148).

Arkeologerna har delat in fyndområdet i tio olika områden, dessa har i sin tur gått att dela in i tre olika typer: områden med boplats- och hantverksspår, indikationer på gravar och där alla dessa tre är inom ett och samma område. De tio områdena har fått betäckningarna A, AC, B, C, D, E, F, G, H och I (se figur 2) (Lundqvist 2000, s. 48). Område I är det område där de tre resta stenarna står, andra fynd är brända ben, pärlor, förgyllt bronsspänne och fragment efter en silverfibula, men även indikationer på bebyggelse gick att finna (Lundqvist 2000, s. 80). Bebyggelse lämningar och hantverksfynd kan främst knytas till områden A, AC, B, G och H. Inom område E har slagg och järnföremål hittats, och på grund av det så tror arkeologerna att där har funnit en smedja, intill fyndet av slagg låg också en blå glaspärla. Områdena C, D och F tycks ha varit de områden som har haft gravar, arkeologerna har tolkat områdena som sådant på grund av avsaknaden av boplatsfynd och fynden av brända ben som har gjorts där. I område F hittades förutom bränt ben också en pärla och lite keramik (Lundqvist 2000, s.48). Lars Lundqvist skriver att bebyggelseperioden kan ha varat från ca år 400 till senast år 1000, vilket innebär att Slöingeboplatsen var bebodd i runt 600 år. I den här tidsperioden är bebyggelsen under 700-talet bäst känd då två av de tre hallarna existerade under det här århundradet. Men, skriver Lundqvist, då måste man ta hänsyn till att det bara gjordes en detaljerad plandokumentation inom ett 1000 m² stort område utav minst 20 000 m² med bebyggelse lämningar (Lundqvist 2000, s. 148).

Figur 2. Överblick över utgrävningsområdet i Slöinge (inspirerad av Lundqvist 2000, s. 49).

Till skillnad från de andra platserna som jag tar upp i det här arbetet så har Slöinge inget kulthus. Istället har platsen tre hallar som tycks ha haft en multifunktionell funktion, ungefär som kulthus och hall i en byggnad. Som jag skrev under Tidigare forskning så är hus I äldst och hus II yngst, medan hus III byggdes och användes där emellan. Genom att titta på stratigrafin och karaktären på stolphålsfyllningen så har arkeologerna dragit slutsatsen att hallarna borde ha användes under en period från 370 f.kr till början av 800-talet. Gemensamt för alla hallarna är att de alla är treskeppiga hus och de har varken bostadsdel eller stalldelar, det senare är en av de sakerna som har fått arkeologerna att tolka byggnaderna som hallar. Alla hallarna har hittats i område A, som också är det mest fyndrikaste området (Lundqvist 2000, s. 50-51).

Hus I är den hall som är minst undersökt, arkeologerna tror att den var mer än 18 m lång och knappt 5,5 m bred. Totalt har 31 st. stolphål, varav fyra har varit två par takbärande, undersökts från hus I. Fynden från den här hallen är få och består mest av bränd lera, harts, flinta och keramik. Det finns också en väldigt liten del brända ben och slagg i materialet (Lundqvist 2000, s. 51).

Hus II är den hall som har blivit bäst undersökt. Den har varit omkring 30 m lång, 8,5 m bred och har bestått av 7 takbärande stolppar och väggstolpar. I många fall var de takbärande stolphålen dubblerade, vilket kan innebära att människorna har gjort minst en reparation av byggnaden. De här reparationerna kan tyda på förstärkningar eller justeringar i rumsindelningen. Fynden som fanns i hus II:s stolphål var väldigt ojämnt fördelade. Fördelningen gick från inga fynd alls till sexton olika typer av fynd i ett enda stolphål. De vanligaste fynden var ben, keramik, träkol, slagg och trä. Benfynden från hus II domineras av ben från svin och nöt. Det mest fyndrikaste stolphålet har fått betäckningen A19628, och där hittades två guldgubbar, en litet guldbleck, ett stycke filigrantråd, 14 st. fragment av glasbägare, ett oidentifierat glas, en granat, en silverten, två bitar silversmälta, tre bronsföremål, ett järnföremål, 114 st. krukskärvor, en sländtrissa, tre pärlor, 52 st. pärltillverkningsavfall och ett sandstenbryne (se tabell 1) (Lundqvist 2000, s. 54). I ett annat av hus II:s stolphål hittades en hel och flera större fragment av vävtyngder, här hittades också en sländtrissa och en malsten (Lundqvist 2000, s. 74). Det fanns även ett fynd av en granat i ett av de takbärande stolphålen (Lundqvist 2000, s. 73). Fem fynd av fragment efter dreglar har också gjorts i anslutning till hus II, tre i ploglagret och två i ett av stolphålen (Lundqvist 2000, s. 73). Många av de stolphål som innehöll fynd var placerade i anslutning till hallens största rum (Lundqvist 2000, s. 53).

A19628	
Glasbägare, fragment	14 st.
Övrigt glas	1 st.
Granat	1 st.
Guldgubbe	2 st.
Guldbleck	1 st.
Filigrantråd	1 st.
Silverten	1 st.
Silversmälta	2 st.
Bronsföremål	3 st.
Järnföremål	1 st.
Krukskärvor	114 st.
Sländtrissa	1 st.
Pärla	3 st.
Pärltillverkningsavfall	52 st.
Sandstensbryne	1 st.

Tabell 1. Fynden från A19628, det fyndrikaste stolphålet i hus II (efter Lundqvist 2000, s. 54).

I hus III har främst fyra takbärande stolphål undersökts, och till skillnad från hus II så består hus III:s väggar av rännor istället för stolphål och det går att urskilja minst två ingångar i denna hallens västra hälft. Hus III beräknas vara ungefär 30 m långt och 8,5 m brett i mittpartiet. En annan skillnad från hus II är att hus III inte verkar ha fått genomgå samma mängd av reparationer. Det mest uppmärksammade stolphålet i hus III (A21785) visade sig vara en guldgubbedepå som bl.a. innehöll 48 st. hela och fragmenterade guldgubbar, 14st guldfolie, 27 st. rågranater, två sländtrissor och glasbägare (se tabell 2). Dessa fynd låg alla i stolphålets övre del med en dragning åt hallens mitt medan stolpen antagligen har varit placerad i den norra delen av stolphålet mot väggen. Fyllningen i det här stolphålet skilde sig radikalt mot fyllningarna i de andra stolphålen. Fyllningen i den övre delen av stolphål A21785 bestod nämligen av en finfördelad, kalkhaltig substans, som eventuellt kan vara benmjöl eller krossade musselskal. Det var i det här lagret som fynden av bl.a. guldgubbar hittades (Lundqvist 2000, s. 56-59).

A21785	
Glasbägare, fragment	15 st.
Glas/granat (sammansmält)	1 st.
Granater	27 st.
Guldfolie	14 st.
Guldgubbar, hela och fragmenterade	48 st.
Krukskärvor	48 st.
Sländtrissor	2 st.
Pärla	1 st.
Päriltillverkningsavfall	5 st.
Järnföremål	4 st.

Tabell 2. Fynden från A21785, stolphålet med guldgubbedepån i hus III (efter Lundqvist 2000, s. 58).

Förutom att hittas i stolphål har guldgubbar även hittats i ploglagret med hjälp av vattensållning och i vissa fall också som lösfynd. De guldgubbar som fanns i ploglagret var i regel av sämre skick än de som var i stolphålen. En del av guldgubbarna tycks ha blivit avsiktligt i hopvikta. Det går att se två olika präglingstyper. Den ena är kvadratiska med fin prägling som visar stor detaljrikedom. Denna gruppen består mest av parfigurer och alla låg i guldgubbedepån i hus III. Den andra gruppen består av mer grövre och stiliserade figurer, som både förekommer som par- och enkelfigurer som är avbildade frontalt eller i profil. De flesta av dessa hittades i matjorden i anslutning till hus II, och två hittades i stolphål A19628 i hus II (Lundqvist 2000, s. 64-66).

Många av de fynd som har påträffats utanför hallarna har hittats antingen med hjälp av vattensällning eller med metalldetektor. Ett sådant fynd som har gjorts med metalldetektor är fotdelen av en silverbleckfibula som är ornerat med punkter, cirklar och trianglar. Den hittades i område A. Fibulafragmentet uppvisar slitage, vilket kan tyda på att det är ett väl använt smycke. Två andra fynd kan komma från liknande spännen, det är en liten silverknopp med utmärkande bronsnit och ett fragment av en silverbåge från en fibula. Förutom silverblecksfibulan har även två likarmade fibulor i brons hittats med metalldetektor strax öster om hus II. Dessa påträffades inte mer än 30 m ifrån varandra. På både föremålen finns rester av en järnnål. Föremålen är båda ornerade även om det ena är så kraftigt korroderad att det är svårt att utläsa mönstret. Den huvudsakliga dateringen av föremål av den här typen är äldre vendeltid (Lundqvist 2000, s. 69-70).

Andra fynd av ädelmetaller är guldbleck, guldklipp från guldringar, ett arabiskt mynt, ett deformerat silvermynthänge av en denier (karolinskt mynt), små tenar och bleck av silver och en 17 cm lång bronsnål. Det har också hittats ett litet blybleck med inpunsade trianglar. Det har tolkats som ett provstycke för en silversmed. De flesta av de här föremålen fanns inom område A. De järnföremål som har hittats består nästan uteslutande av spikar, nitar och knivar, som alla är kraftigt fragmenterade (Lundqvist 2000, s. 70-71).

I Slöinge har flera hantverksfynd gjorts bl.a. fynd av gjutformar, deglar, slagg och hantverksavfall. De flesta fynden har gjorts i område A och B. Däremot har inga hantverksanläggningar påträffats (Lundqvist 2000, s. 72).

En annan fyndkategori utgörs av granater som hittades i område A och F. De har hittats i 78 olika fyndenheter och utgör tillsammans 107 st. Många av granaterna har en musslig struktur som antagligen inte har varit lämpliga i smycken utan är sannolikare istället avfall från utvinning av smyckesgranater (Lundqvist 2000, s. 73).

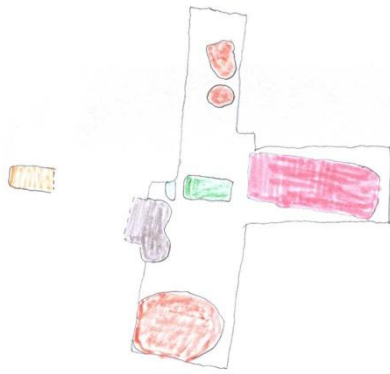
De flesta återstående fynden är lösfynd och de är: 125 st. vävtyngder, där de flesta är från område A, 9 st. sländtrissor från område A och G, 33 st. fragment av täljsten från områdena B, AC och H, ungefär 13,5 kg keramik med hög fragmenteringsgrad antagligen för att en stor del av dem var funna i ploglagret och ungefär ett 70-tal brynen, de flesta har hittats som lösfynd eller genom vattensällning. Utöver detta så har 5 kg brända ben samlats in i Slöinge (Lundqvist 2000, s. 74-77).

5.3 Uppåkra – ett centrum i förhistorien

Uppåkra är en plats med en lång kontinuitet som sträcker sig över tusen år, mellan ca 100 f.kr.-1000 e.kr. Platsen ligger på Lundaslätten ca 5 km från Lund i Skåne, där den är belägen på slättens högsta punkt ca 35 m över havet och idag har man utsikt mot alla håll. In till boplatsen går en mindre väg som fanns där redan under järnåldern och utgjorde en av de viktigaste kommunikationslederna utmed Västskåne från Helsingborg till Trelleborg. Den här vägen korsar ungefär 4 km norr om Uppåkra ån Höje å som under järnåldern mynnade ut i en naturhamn som antagligen var den bästa hamnen utmed Öresundskusten (Larsson 2007b, s. 168-169). Under järnåldern ska det ha funnits minst fyra gravhögar i Uppåkras närhet, men idag är det bara två kvar, Storhögen som ligger i norr och Lillehögen, som är ungefär hälften så stor som Storhögen, ligger söder om bosättningen. Även inne i boplatsoområdet har gravar uppträtt ur det tjocka kulturlagret (Larsson 1998, s. 96-97; Larsson, Lenntorp 2004, s. 39). Omkring 2 km från Uppåkra ligger Gullåkra mosse, som egentligen är ett större mosskomplex som består av tre våtmarker. På grund av fynden som fanns i mossen tror arkeologerna att den kan ha haft funktionen som offermosse under brons- och järnåldern. Några av fynden som har gjorts där är en bronslur från sen bronsålder, en bronsring och spjutspetsar som båda är från samma tid som Uppåkras bosättning (Hårdh 2007, s. 95-96).

Genom att använda sig av kartor, metalldetektorer och titta på fyndspridningen så har det gått att se att boplatsen är ungefär 1100x600 m stor (Hårdh 2005, s. 384). Runt om i det här området har arkeologer hittat hus av olika storlekar, från olika tidsperioder och de är olika bevarade (Hårdh 2007, s. 14, 40). En bit norr om boplatsen ligger en kyrka från 1860-talet, strax söder om denna har ett par gropus grävts ut, i ett av dessa hittades bl.a. ett antal vävtyngder som har använts vid textilproduktion (Hårdh 2007, s. 74).

Det bäst undersökta området är det kring det så kallade kulhuset. Väster om detta finns en 40 m² stor stenläggning, där arkeologerna bl.a. fann en amulett i form av torshammare. Bredvid stenläggningen och precis vid kulhusets västra gavel hittades en ca 5 m lång ansamling av brända stenar och djurben (Larsson, Lenntorp 2004, s. 40). Både söder och norr om kulhuset finns depositioner av deformerade spjutspetsar och sköldar, i de flesta fall är vapenoffer av den här sorten deponerade i mossar men i Uppåkra är de upplagda på boplatstagret i boplatsen. De olika formerna på spjutspetsarna visar att nedläggningen av vapen har pågått från romersk järnålder till vikingatid, vilket är den perioden då kulhuset stod på platsen. Förutom vapen har också en förgylld ögonbrynsmarkering av brons med detaljer av silver från en prakthjälms från vendeltid (550-800 e.kr.) och två små galtföreställningar som antagligen har varit dekorationen på hjälmen, hittats i anslutning till vapendeponeringarna (Larsson 2007a, s. 170). Ungefär 5m österut från kulhuset hittade arkeologerna flera härdar, fragment efter lergolv, gropar och stolphål. Totalt är det minst fem olika långhus som har stått på ungefär samma plats. Flera av groparna innehöll handkvarnstenar, både fragment och hela. Då groparna är grunda tycks det inte som att stenarna har används som fyllning. Handkvarnstenar har också hittats söder om kulhuset och även i anslutning till den stora byggnaden på samma sida (se figur 3 för överblick av området kring kulhuset), (Larsson, Lenntorp 2004, s. 41).

Figur 3. Överblick över det bäst undersökta området i Uppåkra. Orange: hall, grön: kulthus, röd: vapendepåer, blå: ansamling av brända stenar och djurben, rosa: långhus, lila: stenpackning (inspirerad av Larsson 2004, s. 40).

Då Uppåkra fortfarande håller på att grävas ut så finns det fortfarande mycket information som ännu inte finns om Uppåkras hall, men en del information har redan kommit fram ur marken. Väster om kulthuset ligger en byggnad som har tolkats till att vara en hall och den kan delas in i tre olika faser som sträcker sig från folkvandringstid till vikingatid. I den här hallen hittades tre människor som hade blivit liggande efter det att byggnaden hade brunnit ner. Det går inte säkert att säga idag hur långt det här huset har varit men det verkar i alla fall som om hallen har varit mer än 30 m långt. Förutom kropparna efter människorna så har också andra fynd gjorts, som t.ex. fragment efter guldringar, guldrakteater, smyckesfragment av guld, glasbägare, några guldgubbar, miniatyrsvärd och torshammare, men även keramik, nålar och vävtyngder. I hallen fanns också silvermynt av typen romersk denare, pärlor, spännen, fibulor, delar av kammar, ben- och hornavfall och olika typer av slagg (Söderberg, 2011-11-18).

2001 när matjorden schaktades bort så uppmärksammades en tydlig husgrund som bestod av ett golv av gul lera som omgavs av vägrännor. Byggnaden var 13x6,5 m och hade tre olika ingångar, två på den södra sidan och en på den norra långsidan. Taket hölls upp av två par kraftiga stolpar som var nedgrävda nästan två meter ner i marken, dessutom finns flera lika kraftiga stolpar i alla fyra hörnen. De kraftiga stolparna kan tyda på att byggnaden var ovanligt hög för ett 13 m stort hus från järnåldern. Utanför byggnadens sydvästra ingång fanns spår efter stolpar som visar på att det kan ha funnits någon typ av förhall eller överbyggnad (Larsson 2007, s. 166-167; Hårdh 2007, s. 40-41). Under utgrävningens gång upptäcktes att byggnaden hade byggts om sju gånger under de ca 500 åren som den stod på platsen utan att grundstrukturen ändrades, detta ger ytterligare en förklaring till varför stolphålen är så ovanligt stora då de kan ha grävts om vid upprepande tillfällen. Kulthuset byggdes kring 200 e.kr under romersk järnålder och rivs inte förrän i början av vikingatiden runt 800e.kr. (Larsson, Hårdh 2006-2007, s. 180-181; Hårdh 2007, s. 43)

Inne i kulthuset har flera intressant fynd gjorts bl.a. har en ansenlig samling guldgubbar hittats framför allt runt och i det nordvästra stolphålet. Fynd har också gjorts i de andra stolphål och i väggrännorna. Två fynd som tydligt har blivit deponerade i kulthuset är en glasskål och en metallbägare med silverdetaljer och pressband av guld som är dekorerade med ett myller av figurer, dessa var nerlagda i närheten av husets mittparti och i ett av de yngsta av kulthusets golvlager (Larsson 2007a, s. 167; Larsson, Lenntorp 2004, s. 24). Andra fynd som har gjorts är bitar av guld i form av fragmentariska tenar och trådar, även deglar med spår av guld, glaspärlor och fragment av glasbägare förekom (Larsson 2007a, s. 168). I kulthuset har också ett dörrhandtag i järn hittats och ungefär 10 m från byggnaden hittades ett liknade. Båda dörrhandtagen är dekorerade med tre knoppar. Dörrhandtaget inne i byggnaden fanns i det nordvästra stolphålet, där även många av guldgubbarna låg. Nitton stycken spikar hittades i ett litet område vid kulthusets norra vägg, spikarna kan tyda på att det har funnits ett högsäte vid den norra vägen men att det har förmulnat bort och bara lämnat kvar spikarna (Larsson, Lenntorp 2004, s. 25-29).

Fynd som dräktspännen, beslag från vapen och vapentillbehör och glasskärvor visar på hög hantverksskicklighet men också på kontakter med kontinenten (Hårdh 2007, s. 62-65). Två unika föremål som har hittats i Uppåkra är en liten fantasifull figur i silver, den liknar ett lejon men den har tassar som en hare. Den lilla figuren har ett guldband runt sin hals och som fortsätter längs djurets rygg. Figuren kämpar mot två ormar som slingrar sig runt dess huvud och framben. Det går att anta att den är tillverkad någonstans i Västeuropa kring 800 e.kr. Det andra föremålet är en liten statyett som föreställer en man med stora horn på huvudet, då mannen saknar ett öga tror arkeologerna att han ska föreställa asaguden Oden som gav sitt öga för att få visdom (Hårdh 2007, s. 81).

5.4 Järrestad – från vendeltid till vikingatid

Järrestad är en järnåldersboplats i södra Skåne, den ligger i ett trädlöst och vidsträckt landskap uppe på den sydöstra kanten av issjösedimentets centrala platå. Platån har erosionerat mycket sen järnåldern så det går att tänka sig att den var mycket högre när bosättning var bebodd. Ungefär 50 m mot öster ligger en våtmark som en gång var en del av ett större stråk som sträckte sig i nord-sydlig riktning och var i kontakt med ett större våtmarksområde i nordost. Söder om bosättningen sluttar marken ner mot Tommarpsån. Öster om bosättningen låg en mindre gård med en kvinnograv som har tolkats som en grundargrav, även den här boplatsen ligger uppe på en höjd (Söderberg 2005, s. 68,187-189).

Järrestad boplats etablerades runt 550-600 e.kr. och var bebodd till ungefär 1025-1050 e.kr. Boplatsens livstid går att dela in i tre olika skeden, då byggnaderna som har tolkats som hall och kulthus är samtida under skede 2 kommer jag att rikta in mig på den men jag kommer kort att belysa även de andra två. Under de tre skedena byggs tre olika byggnader som har tolkats som hallar och de byggdes mer eller mindre på samma plats. Den äldsta hallen byggs under skede 1 på en mindre förhöjning nära kanten av platån och strax intill sluttningen mot våtmarksområdet i öster och sluttningen ner mot ån i söder. Väster om hallen ligger flera stolphus och vid våtmarken i öster ligger ett grophus. Både öster och väster om hallen finns lämningar efter specialiserat metallhantverk, från järnsmide och bronsgjutning till guldsmede. Under tiden som hallen stod där byggdes den vid något tillfälle om i sin helhet och byggnaden breddades men längden förblev oförändrad. Skede 1 pågick mellan 550/600-700/800 e.kr. (Söderberg 2005, s. 75-76).

Under 700-talet etablerades det så kallade hallkomplexet, där den nya hallens västra del var integrerad i en palissad. Tillsammans skapade de en 700 kvadratmeter stor innegård, där ett mindre stolphus byggdes söder om hallen. Området behåller det här utseendet under hela skede 2, även om vissa reparationer måste ha gjorts av hallen, den mindre byggnaden och palissaden. Skede 2 sträcker sig från 700/800 e.kr till 950/1000 e.kr och går att dela in i två perioder 2a och 2b. Den stora skillnaden mellan dessa två är att antalet grophus ökar medan stolphusen i hallkomplexets närhet minskar under skede 2b. En stor byggnad i väster byggs under perioden 750-800 och den skiljer sig på många sätt från de övriga byggnaderna. Framst genom dess storlek men också hur den är byggd. Den har ett stort centralt rum och en härdanläggning i det anslutande rummet. På utsidan har den utvändiga och snedställda stöttor, som påminner om de yngre trelleborgshusens utseende. I och med att den stora byggnaden anläggs upphör hantverksaktiviteterna på platsen och det är möjligt att de istället flyttades till en annan närliggande plats (Söderberg 2005, s. 75, 77-79). Även öster om hallkomplexet skedde visa förändringar då våtmarken fylldes med skörbränd sten och ett antal brunnskar anlades. I brunnarnas fyllning har bl.a. ben efter svin, häst och nöt hittats (se figur 4 för överblick av Järrestad under skede 2) (Söderberg 2006, s. 58; Söderberg 2005, s. 79).

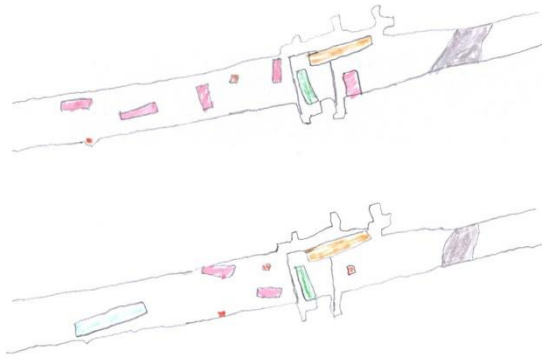
Under skede 3 uppförs en väldig hall där skede 2:s hall förut stod. Det är osäkert om palissaden fortfarande fanns kvar under skede 3, det är möjligt att området nu istället omgärdades av en jordvall. Bebyggelsen kring hallen bestod under detta skedet av grophus som anlades i utkanterna av den gamla innegården och väster om hallen. Det lilla huset på innegården ersattes av ett grophus och på grund av grophusens spridning så tycks det som om det gamla hallområdet fortfarande var i bruk, även om det nu såg ut på ett annat sätt. Skede 3 varar från 950/1000 e.kr till 1025/1050 e.kr. (Söderberg 2005, s. 75, 79).

Om vi nu återgår till skede 2 med hallen och det mindre sidohuset. Hallen var ungefär 37 m lång, varav en tredjedel i väster var integrerad i palissaden som omgav innegården. Med hjälp av bevarade stolphål och härdar har det gått att dela in hallens inre i fem rum, den största ligger i byggnadens mitt och är en 17 m lång sal. Salen flankeras av två förmak med ingångspartier som tydligt markerades av indragna stolphål. I den nedre delen av salen gick det att se avtryck efter en ugn och i den övre delen fanns rester efter en härd. I båda gavlarna fanns rum och i hallens mittaxel fanns totalt tre härdanläggningar bevarade. En liten härdgrop i den västra gaveln tyder på att den delen var avsedd för boende. Utmed salens norra respektive södra sida fanns dubbla stolphål som kan tyda på att det en gång har funnits bänkrader i salen. På salens västra kortsida fanns också dubblade stolphål, fast dessa var mer centrerade i jämförelse med stolphålen på långsidorna. Arkeologerna har tolkat dessa som avtryck efter högsätet, som då skulle ha varit beläget mellan de båda takbärande stolparna i väster som separerade salen från förmaket i hallens mitterskepp (Söderberg 2005, s. 192, 196-197). Av hallens alla anläggningar så innehöll 38 st. stolphål och andra anläggningar fynd av olika slag. Det mesta av materialet bestod av brända och obrända fragment av djurben, keramikfragment och bearbetad flinta, medan det var färre av de hantverksrelaterade fynden. Det som fanns var en bit klippguld, smidesslagg, fragment efter en gjutform och smält lera.

Andra fynd som gjordes var tre glaspärlor, ett litet fragment av en glasbägare, flera föremål av järn och kopparlegering, så som t.ex. en järnbit, en del av en dräknål och en beslagsdel. Förutom dessa fynd hittades också en stor malsten, som var den enda bland fynden som säkert gick att säga att den hade blivit medvetet nedlagd. Det gick inte att se något mönster bland fyndspridningen, men det gick att se en viss koncentration av föremålen, t.ex. ben, keramik och malstenen gick att koppla till köks- och förrådsrelaterade delar i öster, och i väst, i höjd med högsätet framkom guldfragmentet (Söderberg 2005, s. 229-231).

Det mindre sidohuset var något skevt placerat utmed palissadens långsida i väster. Byggnaden var 21 m lång och 7 m bred, den var treskeppig och bestod av fyra par stolpar. De här paren var dubblade i husets avslutande gavlar. Byggnadens väggar var mer konvexa än raka och i öster fanns det två symmetriskt belägna ingångspartier. På grund av gavlarnas utformning så är det möjligt att det även har funnits ingångar där. Utifrån den här konstruktionen går det att tänka sig att huset har varit indelat i tre rum (Söderberg 2006, s. 158-159). Alla utom ett av de stolphål som hör till sidohusets takbärande konstruktion innehöll fynd, och i många fall var flera föremålskategorier representerade. Flera av fynden som gjordes i den mindre byggnaden går att koppla till metallhantverk, särskilt järnsmide. Bland de avfallsprodukterna som fanns så var smidesslagg vanligast men även glödska och sprutslagg förekom i flera av stolphålen som innehöll fynd. I det mest fyndrika stolphål hittades, förutom de nämnda avfallsprodukterna, en holkyxa, en smideshammare och två oidentifierade järnföremål. Holkyxan var vertikalt placerad i stolphålet med holken uppåt, bredvid den låga smideshammaren och de flesta av de andra fynden. De flesta av de här föremålen anses ha varit en samlad nedläggelse, där en del av föremålen som ursprungligen har ingått i nedläggelsen antagligen har blivit bortplöjda. Två föremål som tros ha blivit det är ett litet smidesstäm och en järnring, som möjligen kan vara ett ringhandtag till en dörr. Ringen har inga dekorationer eller något liknade. Dessa föremål hittades av markägaren i ploggången i anslutning till det fyndrika stolphålet vid två olika tillfällen. I övrigt hittades bl.a. brända och obrända djurben, bearbetad flinta, keramikfragment, fossiler, några fragment av malstenar, en bit granatglimmerskiffer, en järnkniv, en liten skärva av en glasbägare, en droppformad pärla av en ametistliknande mineral och en glasflusspärla. Alla föremålen låg ytligt i stolphålen (Söderberg 2005, s. 228-229). Som jag skrev i kapitlet Tidigare forskning så tolkar Söderberg den här byggnaden som en harg, vilket går att jämföra med begreppet kulthus.

Fynden i palissadens stolphål var för det mesta få och anonyma, men det fanns ett undantag i det norra av de båda stolphålsingångarna i det yngre ingångspartiet som är från ca 950/1000 e.kr. I botten av stolphålet fanns ett lager med 100 g brända ben och spridda i fyllningen fanns ytterligare en del brända ben och även 300 g obrända djurben var synliga i fyllningen. I det här stolphålet fanns också ett tjugotal keramikskärvor, två oidentifierade järnfragment, en glättersten, en sländtrissa, ett bryne och en klotformad pärla av bergskristall. I det södra stolphålet fanns en bit smidesslagg (Söderberg 2005, s. 231).

Figur 4. Överblick över skede 2a (överst) och 2b (nederst). Orange: hall, grön: kulthus, lila: våtmark, blå: långhus, röd: grophus, rosa: övriga byggnader (inspirerad av Söderberg 2008, s. 75).

Andra föremålskategorier som har gjorts på boplatsten i Järrestad är mynt, föremål som kan kopplas till guldsmede, amuletter och hantverksföremål. Det finns sju olika mynt, där fem kan dateras till 800-talet och 900-talets början. Två tyska mynt kunde dateras till omkring år 1000. De guldsmedesrelaterade föremålen består av en tydligt bearbetad, jämnt rektangulär liten bit mineral som tros vara lydit och som anses vara en probersten och två fall av metallsmältor med inslag av guld. När det gäller amuletter fanns det en amulettring med miniatyrer av en torshammare och ett eldstål i järn, ringen hittades i ett grophus tillsammans med en fragmentarisk miniatyr av ett eldstål i silver. I ett av stolphusen väster om hallen hittades en patris av kopparlegering. Patrisen är utformad som ett redskap med ett handtag. Motivet på patrisen utgörs av två motställda figurer, antagligen en man och en kvinna, i en rak, rektangulär inramning med små tvärsträck eller ribbor. Patrisen går att datera till skede 1. I samma lager låg ett likarmat spänne som daterades till 500-talets senare del eller 600-talet. Hantverksföremålen bestod bl.a. av fragment efter deglar, gjutformsfragment, spår efter ben- och hornhantverk, sländtrissor, vävtyngder, sisare av järn och några nålar av kopparlegering. Pågrund av dessa fynden har arkeologerna kunnat se att hantverk som järnsmede, bronsgjutning, ädelmetallhantverk och textilhantverk har varit specialiserade och på hög nivå. Avslutningsvis vill jag bara nämna några statusföremål som antagligen har blivit importerade till platsen, i form av två pärla, en av ametistliknande mineral och en av bergkristall, och en bronsklädd sfärisk vikt med platta noder (Söderberg 2005, s. 89-92).

6. Analys och resultat

Alla fyra platserna visar tecken på att ha varit viktiga för deras omgivning, både vad gäller kult och politiskt. På alla boplatserna där både kulthus och hall förekommer så ligger de i varandras närhet och är centrerade i bosättningen. Förutom att sakna kulthus så skiljer sig Slöinge också från de andra genom att platsen är placerad i en dalgång istället för uppe på en höjd som de andra. Men trots det så verkar det som om den ändå har haft samma funktion som om den hade legat på en höjd, alltså att kontrollera omgivningen, på grund av att den ligger i en knutpunkt mellan flera dalgångar som människor rörde sig i. Då Lunda och Järrestad position i landskapet kan ha handlat om att kontrollera de närliggande kultplatserna, lunden och våtmarken, så kan Slöinges placering handlat om att kontrollera de regionala och lokala kommunikationslederna. I Uppåkras fall så tycks det ha varit kombination av de båda. Boplatsernas närhet till Öresund och de långväga fynden tyder på att Uppåkra hade kontakter med kontinenten, och platsens storlek tyder på att den var en rik plats som drog till sig människor. Offermossen Gullåkra och kulthuset som stod kvar på samma plats i ungefär 500 år visar på att även kulten var viktig, och på grund av kulhusets ringa storlek går det att anta att det fanns de som hade kontroll över vissa delar av kulten. Det som skiljer ut Järrestad från de andra är att det inte finns några typiska kultföremål på platsen. Där verkar istället hantverk ha spelat en roll i kulten då flera föremål, t.ex. hålyxan och smideshammaren, var deponerade i stolphålen liksom guldgubbarna och figurinerna var på de andra boplatserna. Järrestad särskiljer sig också genom att det är den enda plats som har ett inhägnat område kopplat till dess hall och kulthus. Lunda är den enda av bosättningarna som har figuriner, medan Uppåkra och Slöinge har guldgubbar som är deponerade i stolphål och väggrännor. Då Slöinge är den plats som är minst undersökt är det svårt att se hur bosättningen har sett ut, men det går tydligt att föreställa sig vad de andra bosättningarna har haft för utseende. Lunda var en storgård med trolig regional betydelse för sin omgivning, Uppåkra är bosättningen som nästan borde kallas för en stadsbildning med långväga kontakter och Järrestad går från att vara en plats där stolphus dominerar till en plats med fler gropus än stolphus och där hantverk har en central roll.

Om vi nu bara tittar på respektive plats för sig så kan man se att om man jämför materialet i Lundas kulthus och hallar så går det att se att det egentligen inte finns några fynd som är gemensamma i de båda byggnaderna. I hallarna fanns vissa föremål som kan kopplas till hantverk, så som vävtyngder och slagg, medan i kulthuset fanns inga sådana fynd. Däremot fanns det en bit guldtenn i stenpackningen utanför kulhusets östra gavel som går att koppla till figurin C som hittades i botten av ett stolphål i kulhusets västra vägglinje. I kulthuset fanns två figuriner, den andra, figurin B, låg under den södra kanten av en grupp odlingsstenar som låg innanför den norra vägglinjen. Den tredje av Lundas figuriner låg framför hallens södra långsida på gårdsplanen. Kulhusets och hallens centrala placeringar på gården och hur de ligger i förhållande till varandra kan visa på att deras kulturella betydelse ansågs höras ihop av människorna som använde dem, detta tyder även figurinernas placeringar på ömse sidor av hallen på. Men då det inte finns några gemensamma fynd inne i byggnaderna så går det att anta att de användes till olika aktiviteter.

Skyllberg anser att Lunda har varit en plats med en betydelse för kulten, hon gör den här tolkningen genom att titta på landskapet som innehåller flera element som kan ha spelat en roll i människornas föreställningsvärld. Det är speciellt offerlunden som verkar ha haft en särskild betydelse för att gården etablerades just där. Skyllberg föreslår att valet av gårdens placering gick ut på att kontrollera kulten i lunden.

Slöinge boplats är den bosättningen som inte tycks ha haft något kulthus. Istället går det att anta att platsens tre hallar var multifunktionella. Detta syns tydligt i fynden, då föremål som guldgubbar tyder på kult medan fynd av fragment efter glasbägare visar på en funktion med anknytning till status. Alla tre hallarna innehåller hantverksföremål, så som slagg, rågranater, sländtrissor, vävtyngder och pärtillverkningsavfall. I alla hallarna finns olika varianter av benfynd, i hus I bestod det av en liten mängd brända ben, i hus II var ett av de vanligaste fynden ben efter nöt och svin, och fyllningen i hus III:s guldgubbedepå bestod av en kalkhaltig substans som möjligen skulle kunna vara benmjöl, men det kan också vara krossade musselskal. Det tycks som om alla hallarna hade en liknande betydelse och användning, även om det är svårt att säkert slå fast vilken betydelse och användning som hus I har haft då det är minst undersökt. Överlag går det att säga att hallarna antagligen har använts till både kult och mer statusbetonade aktiviteter.

Slöinge är placerat i en knutpunkt mellan flera dalgångar och ligger i närheten av två vattendrag. Även här verkar boplatsens lokalisering handla om kontroll, fast till skillnad från Lunda så anser Lundqvist att i Slöinges fall handlar det om kontroll över de regionala och lokala kommunikationslederna och den odlingsbara marken i området.

Uppåkra har ett välundersökt kulthus och en hall som håller på att grävas ut, detta gör att det fortfarande finns en del information om hallen som ännu inte finns tillgänglig för arkeologerna. I både byggnaderna förekommer guldgubbar, om än i större utsträckning i kulthuset, och i båda husen finns fynd som visar på hantverk och status. Exempel på statusföremål från hallen är bl.a. guldring och glasbägare. I kulthuset hade en glasskål och en metallbägare blivit deponerade i närheten av byggnadens mittparti i golvlagret. Dessa föremål kan tolkas både som kult- och statusföremål. Bland de fynd som går att koppla till hantverk fanns bl.a. deglar med spår av guld, vävtyngder, ben- och hornavfall och olika typer av slagg. Speciellt för Uppåkras hall är att den har brunnit och att tre människor har blivit liggande kvar efter det att hallen har brunnit ner. Vid kulhusets norra vägg hittades nitton stycken spikar som kan visa på att det var där högsätet var placerat. Pågrund av att båda byggnaderna har gemensamma fyndkategorier, som kult- och statusföremål, är det möjligt att de båda byggnaderna har använts och haft liknande betydelse gentemot varandra.

Uppåkra boplats är beläggen på Lundaslättens högsta punkt omkring 5 km från Lund. I dess närhet går en mindre väg som under järnåldern utgjorde en av de viktigaste kommunikationslederna utmed Västskåne från Helsingborg till Trelleborg. Den här vägen korsar ungefär 4 km norr om Uppåkra Höje ån, och omkring 2 km från boplatsen ligger Gullåkra mosse som har tolkats till att ha använts som en offermosse under bronsåldern och järnåldern. Boplatsen förändras mycket lite under de åren som den är bebodd, och det gäller även kulthuset.

Det går att anta att på grund av att det inte finns några gemensamma fynd inne i Lundas kulthus och hallar att de har användes till olika aktiviteter. Men då byggnaderna är centralt belägna på gården och att de ligger bredvid varandra kan tyda på att människorna ansåg att deras betydelse hörde ihop, detta tyder även figurinernas placeringar på ömse sidor av hallen på.

I Slöinge var hallarna multifunktionella, vilket syns i det arkeologiska materialet som innehåller både fynd som kan tolkas som kult- och statusföremål. Det tycks som om hallarna hade en liknande betydelse och använts till både kult och mer statusbetonade aktiviteter. Det går att säga då det mer eller mindre är samma fyndkategorier i alla tre hallarna, t.ex. guldgubbar, fragment efter glasbägare, djurben och olika typer av hantverksavfall.

Pågrund av att Uppåkras kulthus och hall har gemensamma fyndkategorier, så som kult- och statusföremål, så går det att anta att det är möjligt att de har använts och haft liknande betydelse gentemot varandra.

Då både Järrestads hall och kulthus är kopplade till ett inhägnat område så syns det tydligt att de borde ha haft någon typ av koppling till varandra och att båda byggnaderna innehåller hantverksfynd visar på att hantverk har haft en framträdande roll i bosättningen.

Överlag så skiljer sig platserna åt på flera sätt men de har också många likheter. De flesta är placerade på höjder och alla i närheten av vatten. Alla utom Slöinge ligger i anslutning till någon typ av offerplats och på alla fyra platserna så förekommer hantverksrelaterade föremål, antingen i hallen, kulthuset och i vissa fall i båda. Kultföremål så som guldgubbar och figuriner fanns att hitta på tre av platserna medan i Järrestad så verkar hantverk ha haft en mer framträdande roll. Jag kommer att diskutera platserna närmare här nedan men som ni märker så verkar kult ha uttryckts olika från plats till plats.

7. Diskussion och tolkning

Så var germanernas kultyttrande mer komplexa än vad romarna trodde? Ja, jag skulle nog säga det. I de isländska sagorna finns flera begrepp som syftar på kultbyggnader av olika slag och i det arkeologiska materialet finns flera föremål som visar på att det fanns en religiös och politisk makt i direkt koppling till boplatserna. Även om den tycks ha uttrycks olika så verkar det också som om den hade samma grund, i och med att kulthuset och hallarna förekommer i liknade landskap och är placerade på liknade sätt i bosättningarna.

De flesta av platserna är kopplade till naturliga fenomen, så som mossar och lundar som utifrån fynd av bl.a. ben, både brända och obrända, har tolkats som offerplatser. Skyllberg anser att Lundas närhet till sin lund tyder på att bosättningen var en betydelsefull plats där kulten var viktig för människorna. Detta tyder även det arkeologiska materialet på. Fynden av de tre figurinerna, två i kulthuset och en framför hallarna, visar på att det fanns ett samband mellan de två, men då det inte finns några andra fyndkategorier som är gemensamma så verkar det som om de har haft olika användningsområden. Om kulthuset har använts vid religiösa aktiviteter så går det att anta att hallarna har varit mer kopplad till den politiska sfären. Den stora koncentrationen av glasfragmenten utanför hallarnas södra sida tyder på detta. I hallen fanns också fynd som kan kopplas till hantverk, t.ex. vävtyngder, brynen, järnpryl och löpare. Dessa låg i hallarnas fyndrikaste stolphål vilket kan tolkas som att hantverk ansågs vara en viktig del av livet i Lunda. Runt om på gården finns spår efter hantverksområden, bl.a. hittades ett antal fragment efter deglar som möjligen går att koppla till tillverkningen av figurinerna. Förutom metallhantverk var även textilhantverk närvarande i fynden, den största koncentrationen av vävtyngder hittades i ett mindre hus väster hallen och kulthuset. I det huset fanns också 23 st. glätterstenar men däremot ingen sländtrissa. På gården hittades tjugo knivar som alla fanns i yttre kanten av ett hus eller i en terrass som gränsade till ett husområde, som tidigare har nämnts så kan knivar som hittas i dessa kontexter tolkas till att ha blivit dit lagda som ett skydd från onda makter.

Till skillnad från Lunda och de andra platserna har Slöinge inget kulthus som har undersökts, istället verkar hallarna ha haft en multifunktionell funktion. Slöinge är också den plats som är minst undersökt så det är möjligt att det finns ett kulthus men att det ännu inte har hittats. Men det är jag ytterst tveksam till då fynden i hallarna visar på samma typ av sammansättning som kulthuset på de andra boplatserna. Det mest framträdande föremålet från hallarna är guldgubbar som har hittats i de mest fyndrikaste stolphålen i hus II och III. I hus III räknas det stolphålet som en guldgubbedepå, där hittades upp till 48 st. hela och fragmenterade guldgubbar. I stolphålet fanns förutom guldgubbar också 27 st. rågranater, två sländtrissor och en glasbägare. Sländtrissorna tyder på att hantverk även här har haft en framträdande roll i samhället. Rågranaterna kan tyda på att utvinning av smyckesgranater har skett på platsen, vilket också visar på att hantverk kan ha haft en viktig roll. Glasbägaren kan i sin tur visa på dryckesceremonier som har inträffat vid religiösa ritualer och politiska möten. Fyllningen i guldgubbedepån skilde sig från de andra stolphålen, både i hus II och III. Den bestod nämligen ett kalkhaltigt ämne som antas vara benmjöl eller krossade musselskal. Att Slöinge inte är byggt upp på en höjd som de andra bosättningarna tycker jag inte ska ses som att Slöinge hade en mindre betydelse för sin omgivning, utan snarare tvärtom. Slöinge ligger i ett landskap där flera dalgångar möts och där det går att anta att människor rörde sig. Att bygga upp på en höjd handlar om att ha en översyn över sin omgivning och även i en del fall att kontrollera den. Slöinges position i dalgångarna har antagligen fungerat likadant. Där kunde människorna hålla koll på vilka som rörde sig i området och kontrollera de regionala och lokala kommunikationslederna och säkert också den brukbara marken i landskapet.

Uppåkra har tolkats som en bosättning med lång livslängd och långväga kontakter. Larsson skriver att Uppåkra går att se som ett centrum för religiösa, politiska och ekonomiska aktiviteter, och att den nästan borde ses som en tidig stadsbildning istället för en vanlig boplats. Det som är särskilt utmärkande för Uppåkra är dess kulthus som använts i ungefär 500 år innan den förlorar sin betydelse för människorna. Kulthuset är 13 m långt men de djupa stolphålen tyder på att det har varit ovanligt högt. Byggnaden har byggts om sju gånger men den har alltid stått på samma plats. Det borde betyda att den har haft en särskild betydelse för människorna i Uppåkra och det är möjligt att i slutet av de 500 åren som den stod på platsen att den hade blivit en symbol för boplatsens långvariga centrala funktion, både som religiös och politiskt centrum. Fynden inne i kulthuset visar också dess betydelse men även på hur huset kan ha använts. Den stora mängden guldgubbar som har hittats i och vid stolphål och väggrännor demonstrerar byggnadens betydelse i kulten. Larsson tror att guldgubbarna kan ha suttit fast på stolparna som en representation av trädet Glasir som med sina gyllene löv står utanför Valhalla i den nordiska mytologin. Det går därför indirekt att säga att kulthuset skulle kunna vara en världslig motsvarighet till Odens Valhalla. Andra fynd som kan hjälpa till att tolka hur byggnaden användes är en glasskål och metallbägare, dessa var deponerade i kulthuset mittparti, och kan ha varit en del av olika ritualer som pågick inne i huset. En annan sak som hittades var en järnring som också kan ha haft en del i ritualer men kanske mer åt det politiska hållet än det religiösa. Ringar kan nämligen ha använts när eder svors, som t.ex. lojalitet till en hövding. Hallen i Uppåkra håller fortfarande på att grävas ut så det finns fortfarande mycket där som ännu inte har avslöjats men något som har gått att se är att den har brunnit ner och att tre människor har dött i den. Det underliga är att människorna har fått ligga kvar, kanske brändes hallen ner av fienden som inte brydde sig om att ta hand om de döda eller kanske den brändes ner som en del av en religiös ritual. Hur det ligger till går inte att säga idag.

Det som särskiljer Järrestad från de andra bosättningarna är att dess hall och kulthus är kopplade till en innegård som omges av en palissad. Kulthuset är placerat inne på det inhägnade området och hallens västra del är integrerad i palissaden. Orsaken till att platsen är konstruerad så här kan vara att det bara var vissa människor som fick vistas inne på området, som t.ex. ledaren och hans närmaste. Om det är på det sättet så går det att anta att kulthuset bara var för invånarna i bosättningen, och inte för besökare. Det här skiljer sig från Lunda, då ledarna för gården antagligen gav framstående gäster från närliggande boplatser tillgång till kulthuset. Den här spekuleringen kan jag göra utifrån att Lundas kulthus är centralt placerat och i dess omgivning finns fynd som tyder på stora ceremonier, t.ex. de deponerade benen i kokgropen och den stora ansamlingen av glas på den södra gårdsplanen. Innehållet i Järrestads kulthus skiljer sig också från fynden i de andra kultbyggnaderna. I kulthuset finns inga föremål som får en att tänka direkt på kult, istället finns fynd som går att koppla till hantverk bl.a. hittades en hålyxa som var deponerad i ett av stolphålen. Hantverksfynd har hittats i de andra kulthusen eller hallarna men inte på det här viset. Därför tror jag att hantverk inte bara hade en viktig roll i Järrestad utan hantverk var en central del i människornas religiösa och vardagliga liv. Även i Järrestads hall har spår efter hantverk gjorts, bl.a. smidesslagg, men andra fynd som t.ex. fragment efter glasbägare har hittats. Glasbägaren kan tyda att dryckesceremonier gjorts i hallen. I hallen har ett antal stolphål uppmärksamrats, dessa har tolkats som bänkrader och på den västra kortsidan i hallens sal så var stolphålen mer centrerade och har därför tolkats till platsen för högsätet.

I närheten av hallkomplexet ligger en mosse som under bosättningens andra skede torrlades och flera brunnar anlades. I de här brunnarna har ben efter djur lagts ner. Söderberg har tolkat mossen som en helig plats där blotfester med anknytning till fruktbarhetskult har pågått. I anslutning till romerska tempel så kunde världsliga aktiviteter ta plats, exempelvis handel. I anslutning till våra kulthus så kan kanske hantverk har haft samma roll.

Så hade romarna fel? Absolut. Och finns det något samband mellan kulthus och hallar? Ja jag skulle tolka det så. Alla arkeologerna, vars tolkningar som jag har valt att belysa, anser att bosättningarna som tas upp har varit centralplatser på olika nivåer, med Uppåkra som störst och Järrestad eller Lunda som minst. Vilken nivå Slöinge ligger på är osäkert men Lundqvist tolkar platsen som ett viktigt religiöst och politiskt centrum där en härskarfamilj bodde med sina tjänare. Han anser att på grund av placeringen i landskapet så måste de som bott där haft både politisk och ekonomisk makt bland de boplatser som fanns i deras omgivning. En slutsats kan då vara att Slöinge ligger under Uppåkra på skalan men över de andra. I det arkeologiska materialet så går det att se att kulthus och hallar har haft någon typ av samband även om hur det bandet har sett ut verkar variera från plats till plats. I Lunda finns det inga gemensamma fyndkategorier mellan byggnaderna men deras placeringar intill varandra och att två av figurinerna fanns i kulthuset och en var framför hallen tyder ändå på att människorna uppfattade att de hängde ihop, de användes bara till olika aktiviteter. I Uppåkra är det kulthuset som står i centrum, det står på platsen i 500 år och fynden tyder på att det hade både en religiös och statusbetonad betydelse. Det är svårt just nu att uttala sig om hallens funktion, men för stunden tycker jag att det känns som om den kan ha haft en sekundär funktion, kanske den användes vid stora ceremonier då många människor samlades. Jag antar detta på grund av att när den brann ner så var det ingen som brydde sig om att ta hand om de döda eller föremålen som fanns där i. Men det finns gemensamma fyndkategorier i kulthuset och hallen, bl.a. fanns det guldgubbar i de båda, så det borde ha funnits en koppling mellan de två. I Slöinges hallar finns det gott om föremål som kan kopplas till kult, status och hantverk. Fynden och avsaknaden av ett kulthus säger att hallarna bör räknas som multifunktionella hallar. Järrestads inhägnade innergård visar tydligt att det fanns ett samband mellan användningen av kulthuset och hallen. Då båda byggnaderna även har gemensamma fyndkategorier, som hantverksföremål, så förstärks den uppfattningen.

Så ja jag tycker det finns ett samband mellan kulthus och hallar, de ser bara olika ut.

8. Slutsatser

- *Med den här uppsatsen vill jag undersöka förhållandet mellan kulthus och hallar för att få en insyn i vilka roller som dessa typer av byggnader kan ha haft i människors kulturella värld under yngre järnåldern (400-1050 e.kr.) och om dessa roller hade ett samspel eller om byggnaderna användes var för sig. För att göra detta ska jag använda mig av andra arkeologers tolkningar och teorier om de platserna som jag har valt att behandla i arbetet.*

De slutsatser som jag har kommit fram till när det gäller förhållandet mellan kulthus och hallar är att aktiviteterna som var kopplade till dem var olika men de tycks ändå ha tillhört samma typ av betydelse för människorna. Kulthusen verkar vara kopplade till personer med hög status medan hallen tycks ha varit för alla. Kulthusen och hallarna hade antagligen rollen som mötesplats mellan människor och mellan människor och det övernaturliga, som gudar och andar. De flesta av kulthusen och hallarna som jag tar upp är lokaliserade i bosättningar som ligger i närheten av heliga platser, och det har gjort att arkeologerna har tolkat att boplatserna hade en viktig religiös roll för människorna men även en politisk roll då arkeologerna tror att boplatserna anlades där för att kontrollera kulturen i de heliga platserna.

En annan slutsats som jag har kommit fram till är att hantverk hade en viktig roll i den kulturella världen under yngre järnåldern, då flera hantverksfynd har hittas i kulthus och hallar.

1. *Hur definieras kulthus respektive hallar?*

En kultbyggnad, så som ett kulthus, definieras av att dess arkitektur ofta har en kosmisk symbolik och uppfattas som en gräns mellan vår värld och den övernaturliga där gudar och andar bor. Det är också en plats där himmel, jord och underjord kan mötas. Det är oftast offer som sker i anslutning till kultbyggnader och i eller vid byggnaden finns heliga föremål, t.ex. altare eller offerredskap. Kulthus är också ofta mindre hus som finns i anslutning till en hall.

En hall definieras oftast av att den består av ett rum med så få stolpar som möjligt, att härden inte var till för matberedning och att fynden skiljer sig från vad som är mer vanliga fynd från boplatser. På många boplatser är hallen centralt placerad.

2. *Vilket eller vilka förhållande går det att se mellan kulthus och hallar utifrån det materialet som presenteras?*

Lundas kulthus och hall delar egentligen inga gemensamma fyndkategorier men boplatsens tre figuriner visar att det ändå fanns ett förhållande dem emellan. Två av dem hittades i kulthuset som låg intill hallens norra långsida och den tredje figurinen fanns framför hallens södra långsida. Detta tyder på att de var kopplade till varandra genom deras betydelse för människorna men att det skede olika aktiviteter i dem.

Slöinge har inget kulthus. Istället har platsen multifunktionella hallar, där kulten är närvarande i fynden. Det mest framträdande kultföremålet är guldgubbarna.

I Uppåkra har kulthuset den framträdande rollen medan hallen tycks stå mer i bakgrunden. Byggnaderna har flera gemensamma fyndkategorier, där ibland guldgubbar. Förhållandet dem emellan kan vara att kulthuset användes vid mer privata ceremonier där bara en liten utvald grupp människor fick delta medan större ceremonier som innebar större grupper människor förlades i den större hallen.

Järrestads kulthus och hall binds ihop av ett inhägnat område, och de delar fyndkategorin hantverksfynd. Kulthuset står inne på det lilla området som är omgärdat av en palissad medan hallen är integrerad med palissaden i dess västra del. Det kan tyda på att det bara var en särskild del av befolkningen som hade tillgång till innegården och kulthuset medan hallen var mer för allmänheten.

Det som alltså överlag går att säga om förhållandet mellan kulthus och hallar är att kulthus har mer varit för privata ceremonier där bara utvalda delar av befolkningen fick delta medan hallar har varit för mer allmänna ceremonier där alla fick delta. Men de är ändå kopplade till varandra genom det gemensamma materialet och att de är byggda i varandras närhet. Detta kan tyda på att de hade olika varianter av samma symboliska betydelse.

3. *På vilket sätt påverkar en plats omgivning hur kulthus och hallar tolkas?*

Det är främst förekomsten av offerplatser, t.ex. som mossar och lundar, som påverkar kulthus och hallars tolkningar. Omgivningen ger arkeologerna en idé till varför kulthus och hallar byggdes just där. Det kan vara närheten till heliga platser, önskan att vilja kontrollera kommunikationsvägar och närliggande bebyggelse eller en kombination av de båda.

9. Referenser

9.1 Litteratur

- Alkarp, Magnus (2009). *Det gamla Uppsala – Berättelser & metamorfoser*, Västerås: Edita Västra Aros
- Andersson, Gunnar (2008). Pärlor för svin – den heliga lunden och rituell praktik i Lunda, in: Andersson, Gunnar, Skyllberg, Eva (eds.). *Gestalter och gestaltningar – Om tid, rum och händelser på Lunda*. Riksantikvarieämbetet, s. 65-129
- Andrén, Anders (2002). Platsernas betydelse – Norrön ritual och kultplatskontinuitet, in: in: Andrén, Anders, Jennbert, Kristina, Raudvere, Catharina (eds.). *Plats och praxis – Studier av nordisk förkristen ritual*. Lund: Nordic Academic Press, s. 299-342
- Bjöl, Erling, Torbacke, Jarl & Hjortsø, Leo (red.) (1999). *Bonniers världshistoria. 5, Romarriket*. Stockholm: Bonnier lexikon
- Burenhult, Göran (1999). *Arkeologi i Norden*, Stockholm: Natur och kultur
- Herschend, Frands (1993). The origin of the hall in Southern Scandinavia. *Tor 25*, s. 175-199
- Hårdh, Birgitta (2005). Uppåkra in the viking Age, in: Arge V., Símun, Mortensen, Anders (eds.). *Viking and Norse in the north Atlantic*. Føroya Fróðskaparfelag, s. 383-391
- Hårdh, Birgitta, Larsson, Lars (2007). *Uppåkra – Lund före Lund*, Lund: Wallin och Dahlholm boktryckeri
- Jennbert, Kristina (2002). Djuren i nordisk förkristen ritual och myt, in: Andrén, Anders, Jennbert, Kristina, Raudvere, Catharina (eds.). *Plats och praxis – Studier av nordisk förkristen ritual*. AiT Falun AB, s. 105-133
- Kaliff, Anders (2006). Gravhus, kulthus eller tempel, in: Anglert, Mats, Artursson, Magnus, Svanberg, Fredrik (eds.). *Kulthus och dödshus*. Lund: riksantikvarieämbetet, s. 129-142
- Kaliff, Anders (2007). *Fire, water, heaven and earth*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Larsson, Lars (1998). Gjort och ogjort i Uppåkra, in: Hårdh, Birgitta, Larsson, Lars (eds.). *Centrala platser, Centrala frågor – Samhällsstruktur under järnåldern*. Lund: Lunds universitet, Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, NO. 28, s. 95-112
- Larsson, Lars (2006-2007). Kulthuset i Uppåkra, in: Andrén, Anders, Carelli, Peter (eds.). *Odens öga*. Helsingborg: Dunkers kulturhus, s. 177-183.
- Larsson, Lars (2006). Hall, harg eller hof. Ett kulthus i Uppåkra, in: Anglert, Mats, Artursson, Magnus, Svanberg, Fredrik (eds.). *Kulthus och dödshus*. Lund: Riksantikvarieämbetet 1:1, s. 143-152

Larsson, Lars (2007a). Kulthus och kultplats i Uppåkra. Mer än sex hundra år av riter och ceremonier vid en centralplats i Skåne, in: Nordgren, Ingemar (eds.). *Kult, guld och makt*. Skara: Historieforum Västra Götaland, Serie B: Vetenskapliga rapporter och småskrifter NO.4, s. 165-197

Larsson, Lars (2007b). Uppåkra – Centralplats och tempelplats i Sydsverige, in: Perlinge, Anders (eds.). *Människors rum och människors möten – Kulturhistoriska skisser*. Värnamo: Repro, tryckning och bokbinderi: Fälth och Hässle, s. 165-197

Larsson, Lars, Lenntorp, Karl-Magnus (2004). The enigmatic house. *Continuity for centuries – A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International, Acta Archaeologica Lundensia Serie 8°, NO. 48, s. 3-48

Lundqvist, Lars (1996). Slöinge – en stormansgård från järnåldern. *Slöinge och Borg – Stormansgårdar i öst och väst*. Riksantikvarieämbetet, s. 9-52

Lundqvist, Lars (2000). *Slöinge 1992-1996 – Undersökningar av en boplats från yngre järnålder*, Göteborg: Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter No 42

Nielsen, Anna (2001). Kultplats och kungsgård – vikingatid och medeltid I Borg, in: Feldt, Ann-Charlott, Mörkfors, Gunnel (eds.). *Hemmet, trakten, världen*. Östergötlands läns museums förlag och författarna, s. 195-205

Nilsson, Lena (2003). Blóta, sóa, senda – Analys av djurben, in: Söderberg, Bengt (eds.). *Järrestad*. Riksantikvarieämbetets förlag, s. 287-308.

Ratke, Sharon, Simek, Rudolf (2006-2007). Lagarnas gester och ritualer – nya rön i tolkningen av guldgubbar, in: Andrén, Anders, Carelli, Peter (eds.). *Odens öga*. Helsingborg: Dunkers kulturhus, s. 184-189.

Raudvere, Catharina (2002). Mellan liv och text – Ordets makt som litterärt motiv och rituell praktik i norrön litteratur, in: Andrén, Anders, Jennbert, Kristina, Raudvere, Catharina (eds.). *Plats och praxis – Studier av nordisk förkristen ritual*. AiT Falun AB, s. 31-68

Skyllberg, Eva (2008). Gudar och glasbägare – järnåldersgården i Lunda, in: Andersson, Gunnar, Skyllberg, Eva (eds.). *Gestalter och gestaltningar – Om tid, rum och händelser på Lunda*. Riksantikvarieämbetet, s. 11-63

Skyllberg, Eva (2005). Bland gudar och människor. *Sörmlandsbygden (Nyköping) 73*, s. 40-57

Söderberg, Bengt (2005). *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande*, Lund: Riksantikvarieämbetet, Skrifter NO. 62

Söderberg, Bengt (2006). Några perspektiv på kulturen i en härskarmiljö – Järrestad under yngre järnålder, in: Anglert, Mats, Artursson, Magnus, Svanberg, Fredrik (eds.). *Kulthus och dödshus*. Lund: Riksantikvarieämbetet, Skrifter 51, s. 153-166

9.2 Muntliga källor

Dr. Bengt Söderberg, Lunds universitet, 2011-11-18